

Het voormalige Kasteel te Wouw

door

C.J.G. S!ootmans

met een aanvullende reactie van

Dr E. van Nispen tot Sevenaer

uit het jaarboek van de Ghulden Roos 1943

Plus actueler informatie uit het laatste decennium

Inhoud

Het voormalige Kasteel te Wouw	1
Het voormalige kasteel te Wouw	3
I Vroegste geschiedenis en bouw	3
II Uitbouw en inrichting als versterking	18
III Strijd en ontmanteling	46
Bijlage Verklaring over het verraad van Marchant	64
Hoe zag het kasteel van Wouw er uit	67
Recente aanvullingen	74

Ter vergemakkelijking voor de lezer is in deze gedigitaliseerde uitgave een aantal afbeeldingen toegevoegd, waar in de oorspronkelijke tekst soms naar wordt verwezen.

Tevens is middels recente aanvullingen in het kort aangegeven dat de aandacht voor het verdwenen kasteel tot nieuwe resultaten leidt.

Het voormalige kasteel te Wouw

mr. Anthonis Keldermans de architect

I

Vroegste geschiedenis en bouw

Wouw schijnt van ouds de geliefde woonplaats der Bergsche Heeren. Voor den buitenstaander spreekt dit feit zoo sterk, dat Jan van Heelu, wanneer hij het optreden beschrijft van den eersten Bergschen Heer in den' slag van Woeringen (1288), deze passage inleidt met deze woorden:

"Baenrotse her Geraert
Van Wesemale, die men soude
Te rechte heeten heere van Woude". ¹⁾

Daar komt nog bij dat Gerard van Wesemale zelf, in oorkonden uit de jaren 1291, 1303 en 1306 zich "heer van Woude" noemt ²⁾.

Vanzelfsprekend beschikten de Bergsche Heeren te Wouw over een passende woning, een kasteel, waar zooveel personen een dienstbetrekking vervullen, dat het noodig was, er een kapel aan te verbinden. Aan een devotiekapel kan hier niet worden gedacht: de bedoelde kapel dient niet alleen voor het adellijk gezin, maar voor het geheele personeel. De toenmalige Heer verkrijgt 3 Maart 1357

¹ JF Willems, Rijkmkroniek van Jan van Heelu. betreffende' den slag van Woeringen van het jaar 1288, Brussel 1838, p 291. vers 7950- 53.

² G. Juten, Oud Bergen , Wouw in Oudh Jaarboek Jrg IV (1924), p 218. Deze studie herschrijven we hier, omdat daarbij géén gebruik kon worden gemaakt van bronnen. die thans wel zijn benut.

toestemming van den abt van St. Bernards aan de Schelde en den bisschop van Luik, een eigen kapelaan te mogen aanstellen op zijn kasteel te Wouw ³).

Waarom de Heeren doorgaans liever te Wouw wonen dan in Bergen, is vrij duidelijk. Eenerzijds droeg het er toe bij den noodigen afstand te bewaren van het Bergsche stadsbestuur, anderzijds is het voor hen een zekere levensnoodzakelijkheid. De eerste Domeinrek. (1384 Kerstmis 1385) doet dit bezit kennen als een groot landbouwbedrijf ⁴).

Smalbeke, dit is het gebied bij het kasteel, Altena en Oud-Cromwiel-polder, sedert 1357 bedijkt, worden door den Heer zelf beboerd. Dat eischt toezicht. Maar tegelijk levert dit alles het voedsel voor mensch en dier. Men kan er zichzelf redden. Alleen potten, pannen, specerijen en stof voor kleeren moet men op de Bergsche jaarmarkten inslaan. Bij zijn kasteel is ook plaats om de onmisbare paarden te stallen, schapen en bijen te houden (de eerste voor de wol, de tweede onmisbaar voor de zoetstof) en gelegenheid met honden en valken er op uit te trekken ⁵).

³ Cartulaire des seigneurs de Berghes, A.R.A. Brussel, Cartulaires et manuscrlpts no 23A, fol 27 en 2S Afgedrukt in Ant. Miraeus, Opera Dipl. IV p 602.

⁴ Domeinrek 1384/85. A.R.A, 'sHage, Commissie van Breda nr 331.

⁵ Met het onderhoud van valken en honden worden knechts belast: „item, Wouteren Cops valkener, die mijn joncker van Berghen aengenomen heeft ende quam te Wouwe omtrent prima Decembris anno XLIII, betaelt van den VIIIsten daghe van der selver maent, van Decembris, dat hij tot mijns jonckeren begeerten van dair toegh tsijnen huysewaerts met mijns jonckeren valcken die hij aldair hilt 132 daghe te 2 stovers sdaighs, voir hem ende de voirschreven valken totter tijt toe, dat mijn joncker weder om quam te Wouwe, die maken 3 pond 12 den gr. Domeinrek 1442/43, C. v. Breda nr 333
Volgende Rek. hebben soortgelijke posten In de Dom Rek. 1441/42 lezen we:

Bijna iedere Domeinrekening bevat enkele mededeelingen over allerlei bouwwerkzaamheden aan het Wouwsche kasteel. Men kan met deze posten heel gewichtig doen, in werkelijkheid laat er zich heel weinig mee reconstrueeren, voornamelijk omdat indeeling en juiste bouw ons niet bekend zijn. Bovendien ontbreken verschillende rekeningen. Vóór 1385 hebben er op last van Hendrik II van Boutershem, belangrijke verbouwingen plaats gehad, want in genoemd jaar "*in die derde weke van Junius, so was die sale, die telrie ende die kokene voldect*" ⁶⁾. Dezelfde vaklui dekten ook "*den nieuwen thoren*". Het zijn leidekkers, want "*aen den niefwen thoren, aen die kokene ende zale*" had men 70.000 "*tichelen*" noodig en kwam ook de loodgieter te pas: deze gebruikte 223 pond lood en plaatste "*den appel op ten nieuwen thoren*", die "*woech metter zauduren*" ⁷⁾ 20 pont".

De toren, waarover het hier gaat, is wel dezelfde als die, welke we op de verschillende prenten aan de eigenlijke woning zien vastgebouwd. Omdat in 1385 van een nieuwen toren wordt gesproken, moet er ook een oude toren zijn geweest. Latere rekeningen gewagen van den "*groten thorre*" (1437) ⁸⁾ en zelfs "*t dongeon*" ⁹⁾ binnen 't slot (1556). Een donjon doet sterkte en omvang vermoeden. We mogen daarom veronderstellen, dat met die aanduidingen één en hetzelfde gcbouw wordt bedoeld en misschien zelfs het "*bolwerck*", waarover de Wouwsche rentmeester in 1489 en 1565 spreekt. Die oude groote

„Machiel op te steenpoirte tot Bergen voir den cost van sinen honden, die hem min joncker doet houden ".

⁶⁾ Domeinrek 1384/85, a.w , voor dit en volg.

⁷⁾ Soldeersel.

⁸⁾ Domeinrek 1137/38, C v. Breda, nr 332.

⁹⁾ Oud-Bergen, a.w. p 218. Voor het volg. vooral, Domeinrek. Wouw 1488/89, C. v. Breda nr 623, fol 34 verso.

toren of donjon vinden we op de [plaat van 1583](#) afgebeeld als een vrijwel alleenstaand achthoekig torengebouw.

Van de oudst gekende verbouwingen, kwam het buitenwerk dus in 1385 klaar, het inwendige is daarna aan de beurt, er zijn n.l. uitgaven "*van miins Heeren slaepcamere te bescietene*" en "*van den groten camer te bescietene*"¹⁰). Hier rijst de vraag: is deze "grote camer" dezelfde als bovengenoemde "zale"?

Verder treft men in genoemd jaar nog voorzieningen aan "*die hoyscure ende in den stal*".

Zoals in alle oude kasteelen vloert men de voornaamste vertrekken met steenen: "*7000 steenen die georbort sijn in de sale tot Woude*"¹¹). Andere vloeren zijn gewoon van leem.

Op het laatst van de periode der minderjarigheid van Jan metten lippen beginnen er weer herstel- en verbouwingswerkzaamheden te Wouw. Voor de zooveelste maal moeten de leidekkers aan het werk: "gedect alomme opt huus te Wouwe binnen den zomer anno XXXVI (1436) 26 dagen¹²).

Verder zijn er "*uitgheven van rymmeren van nieuwen werke op mijns jonkeren slot tot Wouwe an die capelle, an die stove an den groten stal, an dat melchuys ende tot meer andere steden, over all dairs te doen was*"

Het waren vrij omvangrijke werkzaamheden, te oordeelen naar het aantal verwerkte steenen. De rentmeester verantwoordt de aankoop van respectievelijk 9300 Zeeuwsche steenen, 52.000 en 158.000

¹⁰ Domeinrek 1384/85, a.w.

¹¹ Dom Rek 1391/92, C, v Breda nr 331.

¹² Dom Rek. 1435/36, C, v Breda nr 332, voor dil en volg,

Hollandsche (IJssel) steenen, De allerlaatste partij diende alleen voor keuken en brouwhuis. Deze keuken beschikte over een luchtkoker, de glazenmaker Pieter van Rymmèrzwale maakt n.l. "*die lanteerne voir die cokene tot Woude op thof, houdende 6 voeten van simpelen werke ..*"

¹³⁾

Kapel en stoof (huiskamer?) werden geplaveid met 5200 "*esterick steenen*" ofwel plavuizen. In de stoof maakte men twee nieuwe "*heerden beneden en boven*" ¹⁴⁾.

Om niet met den rug tegen de koude muren te moeten zitten, worden de wanden van de stove en de bovenkamer evenals vroeger beschoten. Aan deze betimmering waren zitbanken, voorzien van een hemel en een ingebouwd buffet, aangebracht. De kroonlijst der overhuiving werd gedragen door of was versierd met staande leeuw-tjes. Het vertrek ontving licht door een roosvenster ¹⁵⁾. Het gedeelte, waar het hier over gaat heet in de bronnen "thuis", lag tusschen "de zale" en de "capelle" en mat 50 voet ¹⁶⁾. In de "grote

¹³ gewoon glas.

¹⁴ G. Juten, a.w. p 218.

¹⁵ De Domeinrek 1435/36 a.w. zegt n.l.: „, die stove te bescietene an die mueren ende die sittene dair af te makene, an die hornicken met staenden leeukens ende hebbe dair inne doen maken eenen groten rondeel van 5 voeten, een trisoor ende een zele van mijns jonckeren houte "

Deze meubileering wordt begrijpelijk door: E. Maffel, *Le mobilier civil en Belgique au moyen age* Namen z.j. en

W. v. d. Pluym, *Het Nederl Binnenhuis*, Heemschut Serie nr. 4, A'dam 1941.

¹⁶ De Domein rek. 1437 /38 zegt: "Jan Clos teneghieter tot Bergen heeft dit jair geleyt een nieu gote van lode op thuis tot Wouwe tusschen de zale ende de capelle 50 voeten lanck." Kapel en stove hadden een dak van 18 voeten. Zie voor het volgende G Juten, a.w p 218.

camere" (de zale) plaatst Hendrick van Antwerpen in 1452 twee kruisvensters.

Vrij ingrijpend zijn de veranderingen aan de kapel, "*soe heeft Hein Moerinc den outaer in de Capelle ghemetst*"¹⁷). Er komt dus een vast altaar in en men brengt gebrandschilderde ramen aan, want "*Pieter van Rymmerszwale [heeft] gemaect in de voirscreven capelle twee gelasen vensteren van dubbelen werke, ende heeft int meeste (het grootste) gemaect een crucifix, onse Vrouwe ende sente Jan ende int ander sente Joris beelde*"

Voor kaarsen in deze kapel zorgt vast "*Jan Coepall, die erfelic sculdich es te chijnse, van der goede daer hij op woent 2 pont was, die tot Wouwe op thuus ghelevert siin, om wassen keerssen af te makenen, die in de capelle aldaer verbernt sijn, als men misse gedaen heeft*"¹⁸).

De dienstgebouwen verbouwt men eveneens in 1436, "*hebbic*", zegt de rentmeester¹⁹) "*doen vermaken mijns liefs jonkeren stal, die smisse af doen breken, dat vleeshuus ende dat melckhuus van nieuw doen versolderen, ende den stal heb ic al omme doen mueren met 2 opgaenden ghevelen ende den derden ghevel int midden toot onder tghebint, ende hebben doen verbinden met nieuwen ghebinden, phylierungen, spannen ende platen*"

Bijgebouwen van minder belang waren niet van steen, doch opgetrokken in vakwerkbouw gevuld met riet, dat werd geleemd. Daarom wordt "*betaelt Jacob den Vleeminck den leemplacker voir hem ende voir sinen knape van 65 dagen, die hij tot Woude op thof*

¹⁷ DR. 1435/36 voor dit en het volg.

¹⁸ D.R. 1439/40.

¹⁹ D.R. 1435/36 voor dit en het volg.

*gewrocht ende gheleempt heeft boven ende onder " Zoo'n gebouw is waarschijnlijk het "duufhuus", dat in 1438 "verstelpt" wordt ²⁰). Enkele jaren later (1443) gelast Jan metten lippen, zelf nu aan het bewind gekomen, de uitvoering van enkele verbeteringen. In plaats van de plavuizen en leemen vloeren laat hij in de "grootte" en "blauwe" kamer planken vloeren leggen ²¹). Verder zorgt hij voor een nieuwe klok: *"Lauwerijse den Clerck, woenende te Mechelen, betaelt in de Paeschmerct van Berghen anno XLIIII (1444), omdat hij geleverd hadde eene nyeuwe clocke clair die uren op ghestelt sijn te slane tot Wouwe int hof, wegende 164 pond, voir...,d'oude clocke die woech 26 pond, tsamen met fautsoene etc.. . 3 pond 11 scell. 6 den. gr."* ²²)*

De verdediging van het kasteel heeft eveneens zijn aandacht: hij koopt te Keulen 6 armborsten ²³) en het dagelijksch beheer vertrouwt hij toe aan een "casteleyn", een slotvoogd, in welke hoedanigheid de rekening 1443/44 Machiel Cocarde noemt. Later neemt de schout van Wouw deze functie op zich.

Het kasteel is natuurlijk omgeven door een gracht, welke haar water ontvangt van de Smallebeek: *"meester Jacoppe gegeven ultimo Januarij XLiiii (1444) van dat hij Dame mijns jonckeren ondercock, die te Wouwe van der brugghen gevallen was, genesen hadde "*

Gedurende het leven van Jan metten lippen speelt zich diens huiselijk leven vrijwel geheel af op het kasteel te Wouw. Al zijn kinderen toch

²⁰ D.R. 1437/38.

²¹ D.R. 1442/43.

²² D.R. 1443144 voor dit en volg.

²³ groote bogen, die met een windas in beweging (gespannen) worden gebracht (kruisboog)

werden hier geboren. Behalve dat feit zijn er nog enkele mededeelingen, die daar op duiden, bijv.: *“meester Jaeze t Antwerpen, den welken mijn jouffrouw heeft doen gheven 28 Januarij (1446), om dat hi te huer was te Wouwe om de ziecheit, die si hadde in hueren hals, hem betaelt bij Wouteren van den Broeke mids de huer van sinen peerde 16 scell. 3 den. gr.”* ²⁴⁾

“den bastairt in den stall gegeven te teergelde den XXen dach van Octobris anno predicto (1446) om haestelic te gaen van Wouwe te Middelborgh met eenen brieve, die mijn jouffrouw mijnen jonckheer sant aengaende der zaken van der begijnen uut Hildernisse bij Jo van der Hagen betaelt 16. den. grooten ”

Langdurige aanwezigheid van de gemalin valt eveneens op te maken uit het feit, dat: *“Willem de Mandemaker van eender matten, die hi te Wouwe in mer jouffrouw bereycamer gemaect heeft”* 5 Mei wordt voldaan ²⁵⁾. Misschien is deze breikamer hetzelfde vertrek als de "vrouwenkamer", waarvan in 1450/51 de schoorsteen hooger is gemaakt ²⁶⁾.

De meeste zorg eischt echter de toren. In 1458 staat dit gebouw geheel in de steigers. Na afloop der werkzaamheden schittert de nieuw vergulde haan op het topje van den donjon in de verte weer iedereen tegen ²⁷⁾.

²⁴ D.R. 1445/46 voor dit en volg.

²⁵ D.R. 1445/46.

²⁶ D.R. 1450/51.

²⁷ D.R. 1457/58, zegt: „Janne den Ketelare tot Antwerpen betaelt van 637 voeten wits bort tot stellincbordenen anden thorre tot Wauwe op thof" en “betaelt den beeltverwer tot Berghen van den wederhane opten thorre tot Woude te verguldenen 4 Rijnguld”.

Lange jaren hooren we dan weer niets, tot in 1481 "*Engel den scrijnmaker van een contoer*"²⁸), *dat hij tot Wouwe opt hoff gemaict heeft*" betaling ontvangt²⁹).

Bij acte van huwelijksche voorwaarden d.d. 12 Dec. 1487 wordt aan den opvolger Jan III, bij gelegenheid van diens aanstaande echtverbintenis met Adriana van Brimeu, de heerlijkheid Wouw en Gageldonk als eigen goed toegewezen³⁰).

In Juni 1488 vestigt zich het jeugdige echtpaar op het Wouwsche kasteel. Voor zij het betrokken verrichtte de metselaar eenige reparaties³¹) en bracht de timmerman in het woongebouw méér licht en lucht. Enghel de Scrijnmaker maakte n.l. drie ramen in de zijkamer, drie ramen boven dit vertrek, "*een rame in mijnder Vrouwen camer, 2 ramen boven mijnder Vrouwen camer, 3 ramen in de eetkamer ende 1 rame int cleyen camerken*"³²). Matheeus Keldermans en zijn knecht hielpen hierbij om "*de haken uutten steenen veynsteren te houden*".³³).

²⁸ Kantoor.

²⁹ D.R. 1480/81, C. v. Breda nr 336.

³⁰ Cartulaire des seigneurs de Berghes, a.w., fol. 125.
Gageldonk was in 1480 aan de heeren van Berghen gekomen, zie Cartulaire a.w. fol 136.

³¹ G. Juten, a w p. 219, D .R 1486/87, C. v. Breda nr. 336 zegt: "Andries de Metser, die tot Wouwe opt hof gewrocht heeft aen den thoren, aen de capelle, aen de blaucamer, aen de goten 10 daeghen"

³² Comm v Breda, A.R.A., 's Hage, nr 623, Domeinrekening Wouw 1487--88, fol 13 recto.

³³ Idem; id., fol. 12 verso.

Het Kasteel van Wouw, door Henri de Cort, Antwerpen 1775

Schilderij in bezit van Mevr. M. Vermeulen van Kruiningen-de Ram te Wassenaar.

Er zijn echter verder gaande plannen: Nog in dit jaar komt Jan de Steenbacker van Brecht te Wouw "*ende heeft de aerde aldaer gevisenteirt om steenen te backene*". Daarvoor helpen enkele personen hem "*de aerden alomme delven ende sueken*" ³⁴). Om de bestaande plannen te verwezenlijken, schenkt het dorp Wouw in 1489 den jonker 100 "*leeuwen*" ³⁵). Tevens verzorgt jonker Jan de verdediging, hij koopt o.a. 7 ijzeren haecbussen, zes "*caloveren*" van een man uit Kleef en werft twaalf soldeniers om het kasteel, met het gewone personeel, zoo noodig te verdedigen ³⁶).

³⁴ idem, id., fol 9 recto.

³⁵ idem, 1488/89, fol. 26 verso.

³⁶ idem, id , fol. 31 en, 32.

Verder zijn er allerlei werkzaamheden aan het "*bolwerck*", doch behoudens de leverantie van een 14.000 steenen in 1488 ³⁷) is het meest timmerwerk dat wordt verricht ³⁸).

Meer omvang krijgen de verbouwingen in 1490, dan bakt n.l. Luyck Gevaerts ter plaatse 5 ovens, ieder van 60.000 steenen ³⁹). Men krijgt echter uit de rekeningen den indruk, dat deze vooral aan de hoeve Smallebeek zijn gebruikt.

Belangrijker worden de verbouwingen echter in 1492. Dan neemt jonker Jan meester Anthonis Keldermans in dienst "*omdat hij tot mijns Heeren warck zyen zal alsoe lange alst mijnen Heer gelieft*" ⁴⁰), Hetzelfde jaar worden groote hoeveelheden hout aangekocht ⁴¹), bakt Meus de Potmaker 94.000 steenen ⁴²) en koopt meester Jan de Metser uit Hilvarenbeek, onder wiens leiding het werk ook is uitgevoerd, in de IJselstreek 370.000 baksteen ⁴³).

³⁷ idem 1487 /88, fol. 12 verso.

³⁸ idem, 1488/89, fol. 34 verso e.v. Ook binnenwerk voor de metselaars.

³⁹ idem, 1489/90, fol 54 verso.

⁴⁰ idem 1491/92, fol. 74 verso. Deze post komt in iedere volgende rekening lerug. Men vergelijkte voor dit en het volgende ook Taxandria XLIII (1936). p. 154 Matheus Keldermans, die we reeds noemden zal Matthijs I K. zijn Zijn broer Antoon I Keldermans de Oude (1450-1515) is de architect van het kasteel Zie dr C.F.Xav. Smits, *De kathedraal van 's Bosch*, 1907, p. 104. en vooral B.W. van Schijndel, *Hoogstraten's Oude Huizen en Families* Brecht 1940. p 39 en 40.

⁴¹ D.R. Wouw 1491/92. fol 78 verso.

⁴² idem, id., fol. 79 recto.

⁴³ idem, id , fol. 80 verso en 61 recto.

Bijgestaan door 9 knechts, 4 opperlui en 8 timmerlui onder mr. Henric Scellekens en een 5-tal arbeiders ⁴⁴), werkt de uitvoerder natuurlijk naar het ontwerp van Anthonis Keldermans. Het ligt in diens lijn en geest natuursteen (witte steen) te gebruiken. Jan de Vleeschouwer uit Mechelen levert daarvoor 2 roeden 13 voeten arduin, 108 voeten "*dobbel hoot aen de dackvensteren, 14 paer balcsteenen calommen, rabatdorpels, leteilen, sameranden* ⁴⁵), *dacklijsten ende booghen tsamen 859 voeten, 303 voeten ecksteen ende voetlijsten .. , 36 canteelsteenen opte dackvensteren, 26 groote canteelsteenen opte ghevels en 306 voeten vorsten*", alles van witte steen ⁴⁶).

Stellig is in 1492 het uiterlijk van het woonhuis tot stand gekomen, hetwelk op de verschillende 18e eeuwse teekeningen der ruïne nog intact blijkt en dat een treffende stijlovereenkomst vertoont met den zijgevel van het Markiezenhof aan de Hofstraat te Bergen op Zoom. De Wouwsche gevel heeft echter een breder basis.

Eén seizoen was niet voldoende om het werk volgens de plannen te voltooien. In 1493 leven Jan de Vleeshouwer weer "*tot mijns liefs Heeren huysen, schuyre ende vleeshuys behoef opt hof tot Wouwe sekere witte steenen*" ⁴⁷) en verwerken de metselaars nog ruim 140.000 stuks IJselsteen ⁴⁸).

⁴⁴ idem, id., fol. 81 verso e.v.

⁴⁵ witte steenen, geschikt om samen een rand of speklaag te vormen tusschen de baksteenen.

⁴⁶ Rek. als voor 1491/92 fol. 79 verso.

⁴⁷ Rek. als voor 1492/93, fol J 34 recto.

⁴⁸ id., id., fol. 135 recto.

Blijkbaar zijn tegelijk de dienstgebouwen onder handen genomen; behalve de aangehaalde post, duidt daar m.i. een aankoop van planken op:

"*Jacop Mijs daer teghens de rentmeester ghecocht heeft 6680 voeten solderplancken om mijns Heeren brouhuys, rnoelenhuys, bachuys ende melchuys daer mede te solderen*"⁴⁹).

De aankoop van eikenhout voor dakspanten en de aanwezigheid van den loodgieter, wijzen echter ook op beëindiging der werkzaamheden⁵⁰). Bovendien vinden we de metselaars slechts kort en alleen in het najaar bezig. Zij verrichten dan alleen nog binnenwerk⁵¹).

Ook onder Jan van Waelhem (na 1494 Jan III van Glymes) is Wouw de geliefde woonplaats van het gezin. De kinderen Jan (1489), Anna (1492), Adriana (1495), Margaretha (1496), Joanna (1497) en Philips (1498) zijn hier zeker geboren. Het Wouwsche schuttersgilde assisteerde bij hun doop: "*den scutters van Wouwe, de welke onder*

⁴⁹ id., id., t.a.p.

⁵⁰ id., id., t.a.p.: Meerten de Teenengyeter die opt hof tot Wouwe ghelevert heeft een rolle loots ende, oeck een deel appelen, die opte priemen staen op mijns Heeren nyuwe huijsen".

fol. 135 verso: "Lauwereys den Scalidecker, die mijns Heren scure erule vleeshuvs dect met scalien "

"Meerten den Teenengieter, tot Berghen van 7 appelen gehelevert opt vleeshuys ende scuyre".

⁵¹ id, id, fol 136 verso. Het hout voor de kapspanten werd in 1492 aangeschaft. Zelfde Rek over 1491/92 fol 78 recto zegt: "Jacob Verbolen coopman van Hoerne, dair tegens de rentmeester gecocht heeft 342 eyken ribben om 2½ st. vid. 10 pond 13 scell. 9 den brab; van noch 5850 voeten eyken solderplancken etc. hondert om 13 st. vid. 10 pond 4 scell 9 den brab. ; ende noch 10250 voeten eyken scalidack elc hondert om 12 st vid 15 pond 7 scell. 6 den brab.; item noch 304 spruyten tot behoef van mijns Heeren huysen".

hen 24 gedregen hebben elc een toortse als men mijn liefs Heeren dochter Anna kersten dede, betaelt onder hen allen 20 scell. brab." ⁵²).

In 1495 ontvangt Jan te Wouw aartshertog Philips den Schoone: "*ten bevele van mijnen Heer betaelt allomme in de herberghe tot Wouwe voir zekere costen van peerden ende oec logys ende montcosten als Hertoghe Philips tot Wouwe opt hof was"* ⁵³).

Het bezoek van den aartshertog gold stellig niet alleen de familie van zijn "camerlinc", maar ook den bouw van de nieuwe versterkingen, waarvoor in 1493 "*de beke (was) verleet"* ⁵⁴). In Juli 1497 en nogmaals eind Mei 1498 is hij er weer te gast, de laatste maal om zijn naamgenoot ten doop te houden ⁵⁵).

⁵² Dom. Rek. Wouw 1491/92 fol. 76 verso. Soortgelijke posten in 1493/94 fol 155 verso en 1494/95 fol. 181 verso.

Prinses Juana. pas aangekomen uit Spanje hield Joanna ten doop. Zie L. lil. G. Kooperberg, *Margaretha van Oostenrijk* 1908, p 101.

Na hun dood moesten glasramen in de parochiekerk de herinnering levendig houden aan de Vrouwen van het kasteel: "Van dat Anthonis Zenck, mijns Heeren gelaesmakere hermaect heeft in der kercken van Wouwe in de koere vier panden in een gelasen veynster daer d ouwe Vrouwe van Berghen in stont ende oec mijn Heeren Vrouwe saliger memorien, die te voeren niet wel gemaect en waren, a lsoe hermaect, daer voere betaelt 20 scell brab". D.R. Wouw 1520/21, fol. 204 recto.

⁵³ id., 14941,;; fol 178.

⁵⁴ id 1492/93. fol 139 recto.

⁵⁵ Stadsrek 1498/99, G.A. BoZoom fol. 37 recto: "Opten lesten dach van Meye geschoncken mijnen genedigen heere 'den Eertshertoghe ende mijnre genadigher Vrouwen der ouder princessen, (= Margaretha van York; gemalin van Karel den Stoute) die hier cornmen waren ende tot Wouwe onssen liefs Heeren van Berghen kint hieffen, twee vaetkens Rijns wijns, tsamen houdende 3 amen, coste de ame daeraff 2 pond 6 scell, facet 6 pond 15 scell".
Jonker Philips was 25 Mei 1498 geboren.

Dat Erasmus in 1492 of '93 Wouw bezocht en hier een dispuut zou gevoerd hebben, moet beslist worden ontkend ⁵⁶).

Het kasteel van Wouw door Aert Schouman of Shuman 1741, zijaanzicht [Rijksmuseum](#)

Het bezoek van 23 Juli 1497 wordt vermeld door L. P. Gachard, *Collection des Voyages des souverains des Pays-Bas*. Brussel 1874, T I, p 118.

⁵⁶ Zie: C. Slootmans, *Erasmus en zijn vrienden te Bergen op Zoom in Taxandria* XXXV (1928), p 113.

II

Uitbouw en inrichting als versterking

De jaren na 1488 zijn vooral voor Brabant een tijd van onrust, oorlog en verwoesting ⁵⁷).

In den strijd van Philips van Kleef als militair leider van de opstandige Vlamingen en diens bondgenoot Jan van Naaldwijk, de aanvoerder der Hoeken tegen Maximiliaan, de vader van Philips den Schoone, komen vrijwel alle belangrijke punten in Brabant in handen van de opstandige Vlamingen. Alleen Antwerpen, Bergen op Zoom en Mechelen staan hier in het Westen aan de zijde van Maximiliaan. Albrecht van Saksen, die de opdracht had de rust te herstellen, deed dat zéér methodisch ⁵⁸). Hij veroverde eerst vrijwel alle kleine versterkte steden en kasteelen, welke na een kort beleg waren in te nemen en van waaruit Philips van Kleef het optreden van Albrechts troepen zou kunnen bemoeilijken. Daarna liet Albrecht al dit soort versterkingen slechten.

In deze jaren liep West-Brabant ernstig gevaar van de zijde der Schelde of vanuit Geertruidenberg onder den voet te worden geloopt door de partijgangers van van Kleef of Jan van Naaldwijk ⁵⁹). Om die reden maakte de magistraat in 1488 ernst met een versterking en bewaking van Bergen op Zoom, waaraan men in de volgende jaren de volle aandacht blijft besteden ⁶⁰).

⁵⁷ A. de Fouw, Philips van Kleef, p 212.

⁵⁸ id, id, p 208 e.v.

⁵⁹ Zie de brieven in "Register van Proc en Cert." G.A. B.o.Zoom, R 391 fol. 249 verso (12 Maart 1489; en 250 verso (31 Maart, 1489).

⁶⁰ Reg met Ordonnant sedert 1442 La G. G.A. B. o. Zoom, fol 57 t/m 68 recto.

Ernstig moet men in die roerige jaren het gemis hebben gevoeld van een behoorlijke versterking op het platteland der Bergsche heerlijkheid, om op die manier de eventueele inname der stad Bergen op Zoom eenigszins te neutraliseeren. Vooral de jonge Wouwsche Heer, Jan van Waelhem, die als partijganger van Maximiliaan in de politieke en krijgsgebeurtenissen dezer jaren een belangrijke rol speelt en het belang zag van het kasteel van Vilvoorden, dat Leuven en Brussel gelijk in bedwang hield, over welk kasteel zijn vader gouverneur was ⁶¹), moet hierover wel hebben nagedacht en zoo op de idee zijn gekomen, het kasteel van Wouw een soortgelijke rol in zijn gebied te laten spelen. Hiervoor miste het kasteel in zijn toenmaligen staat echter de noodige eigenschappen.

Wanneer meester Anthonis Keldermans in 1491/2 betaald krijgt voor een studiereis ⁶²), welke hij maakte, is dat stellig niet direct geweest om het heerlijk woonhuis te Wouw passend te verbouwen. Deze beroemde bouwmeester beschikte als zoodanig over te bijzondere eigenschappen en ervaring, om het noodig te hebben de inrichting van een heerlijke plattelandswoning elders af te moeten kijken. Bovendien was men toen al volop met de woning bezig. Vestingbouw eischt echter andere kwaliteiten, vooral nu in deze jaren het gebruik van vuurwapenen algemeen begint te worden. Stellig om de meest juiste oplossing voor Wouw te vinden trekt Anthonis Keldermans op studiereis. Hij wordt dan ook de architect van deze versterking ¹⁰⁵).

⁶¹ F. Chr. Butkens O Cist, *Trophées tant sacrées que profanes du duché de Brabant*, La .Haye 1724, T I p 498 en, Supplément T I, p 28.

⁶² Domein Rek. Wouw 1491/92 fol. 73 verso: *“Meester Anthonis Keldermans van 15 daghen die hij gereyst heeft binnen den tijde van deser rekeningen om mijns Heeren warck te ordineren ende toe te zyene”*

Over de werkelijk enorme werkzaamheden, die in 1493 onder Keldernans' leiding een aanvang nemen, is een afzonderlijke rekening gehouden door een bekend dienaar van de Bergsche Heeren, Jan van Sompeken, die op Smalbeke woont ⁶³). Zijn twaalf rekeningen (tot 1504) bleven op één na alle bewaard ⁶⁴). Het zijn echte bedrijfsrekeningen. Naar de gewoonte van dien tijd is er geen aannemer, tenzij voor enkele onderdeelen, welke bijzondere vakkennis of materiaal vereischen. De rentmeester koopt alles zelf in: baksteen, natuursteen, hout, kalk, enz. Hij schaft paarden, kipkarren, kruiwagens, schoppen, touw, paardentuig, enfin, alles wat maar eenigszins noodig is om een dergelijk groot werk uit te voeren, aan en zorgt voor het onderhoud van deze dieren en het materiaal. Wat niet meer noodig is of niet voldoet, verkoopt hij weer. De arbeidskrachten, die hun diensten bij het werk presteeren, zowel de meesters als de knechts, verrichten loonarbeid. Als bedrijfsrekeningen zijn deze bescheiden dan ook heel merkwaardig en verdient hun inhoud behandeling. Conclusies omtrent het bouwwerk zelf zijn er echter jammer genoeg betrekkelijk weinig uit te trekken.

Om de groote uitgaven voor dit werk te kunnen betalen, beschikt de rentmeester over zekere inkomsten. Met eenige verbazing neemt men daarvan kennis.

De Bergsche schout stort bij van Sompeken het eerste jaar 150 pond Brab., klaarblijkelijk een deel van de gift van 1600 Rijns gulden, welke de stad Bergen op Zoom op 6 Oct. 1493 schonk aan "*mijnen lieven Heer van Waelhain in behulpe van zijnen lasten ende in*

⁶³ Domeinrek Wouw 1493/94 fol. 141 verso.

⁶⁴ G.A. B.o.Zoom We zullen ze aanhalen als Bouwrek, Wouw met jaartal. Meestal blijkt uit den tekst welke Bouwrek. werd benut, we geven dan geen voetnoot.

recompensacien ende danckbairheyden van tgene des hij voir de stad gedaen heeft" ⁶⁵).

Verder vermeldt deze bedrijfsboekhouder onder zijn inkomsten ronde bedragen afkomstig uit Wouw.

Andere inkomsten zijn waarschijnlijk renten van geld. Het kapitaal b.v., dat zijn gemalin als bruiloftsgift meebracht, was natuurlijk door hem belegd. Tot zoover is dat héél gewoon.

De doorslaggevende inkomsten zijn echter van opvallende herkomst. Trouw ieder jaar boekt de rentmeester de ontvangst van 300 à 400 ponden Brab. geld van den rentmeester van Tholen en Schakerloo, zijnde de opbrengst van het schot en de domeinen aldaar. Met deze plaatsen hadden de heeren van Glymes toen nog niets te maken. Pas in 1505 krijgt Jan III die van Philips den Schoone in pand ⁶⁶). Toch had deze al eenige verplichting, want een der rekeningen zegt, dat betaald wordt "*naer uutrijsenen eender dechargien bij mijnen Heer van Berghen van onsen alder genadichsten Eertshertoghe ende synder financien verworven"* ⁶⁷). Een ander jaar stort bovendien de rentmeester van het kwartier van -Antwerpen 200 pond ten bate van den bouw van dit kasteel. Ook uit Holland en Zeeland, met name van tolgaarders en van den rentmeester Beoster-Schelde vermelden deze bouwrekeningen ontvangsten, feitelijk afkomstig uit grafelijke of hertogelijke bronnen. De oplossing biedt een Wouwsche

⁶⁵ Resoluties Breeden Raad 1476-1516, G.A. BoZoom. blz. 35.

⁶⁶ A. Hollestelle, Geschiedk Beschrijving van Tholen en omstreken, M'burg 1597 p 359 e.v.

⁶⁷ Bouwrek. Wouw 1498/99. De Bouwrekening 1495/96 heeft ook dezen post: "*noch heeft Jan [in de Valck] ghelevert omtrent den XXIIIten dach Octobris tot Dordrecht ende voirt tot Gorinchem aen den tollenaer om gelt trest van den 500 guldenen ende heeft tselve rest volrt den steenbackers betaelt op d'Issele "*

domeinrekening uit 1492/93, die zegt: “*de rentmeester, die ghereyst is gheweest sijn an der [steden] in Hollandt, in den Haghe, aen den rentmeester-generaal Tomaes Bokelare met brieven van mijnen Heer aengaende de gratuiteit, die de steden van Hollandt jaerlicx ghewonelic sijn te ghevenen den yersten camerlinck van onsen ghenadighen Heer ende oec om te hebbenen de 300 gouden guldenen van den voirscreven rentmeester*”⁶⁸).

De hoge functies van de inhalige groote heeren blijken hiermee nogal van winstgevenden aard. Mogelijk zijn ook enkele andere inkomsten van dezelfde herkomst. Jan heeft deze bedragen gebruikt als een soort subsidie voor den bouw van zijn Wouwsch kasteel, dat door de versterking van deze jaren, van méér dan familiebeteeckenis wordt. Met deze daad legt hij getuigenis af van nationaal besef, waarop we bij zijn levensdaden meer stooten, en waardoor deze figuur zoo sympathiek aandoet.

De totaal ontvangsten, in de achtereenvolgende jaren ook gelijk verwerkt, zijn in afgeronde bedragen:

Rek. I	20 Dec. 1492-31 Oct. 1493	626	pond Brab.
Rek. II	1494- 1 Jan. - 1 Dec.	800	
Rek. III	1495- 1 Jan. 1496	853	
Rek. IV	1496- 1 Jan. 1497	1000	
Rek. V	1497- 1 Jan. 1498	912	
Rek. VI	1493- 1 Jan. 1499	1052	
Rek. VII	1499- 1 Jan. 1500	1037	
Rek. VIII	1500- 1 Jan. 1501	648	
Rek. IX	150[- 1 Jan. 1502	423	
Rek. X	ontbreekt.		
Rek. XI	1502- 1 Jan. 1503	237	
Rek. XII	1503- 1 Jan. 1505	200	

⁶⁸ D.R. Wouw 1492/93 fol 129 recto.

Andere rekeningen zijn er niet. Gezien het aflopend bedrag, de omvang der laatste rekening en, zooals we straks zullen zien, géén aankoop meer van bouw materiaal, achten we 1 Jan. 1505 de werkzaamheden voltooid.

De hoeveelheid bouw materiaal in deze jaren van alle kanten naar Wouw gebracht, doet de overtuiging post vatten, dat toen de torens en omwalling zijn opgetrokken, welke we zien op de [teekening van het beleg van 1583](#).

Sommigen halen voor deze teekening wel eens de schouders op, noemen het een phantasieplaatje. Wij meenen echter, dat al moge de voorstelling niet fotografisch juist zijn, ze toch de werkelijkheid dicht benadert. (Zie ook de [kaart in het vorige jaarboek](#)).

Enkele feitelijke gegevens om deze overtuiging te staven:

⁶⁹⁾ Het is moeilijk de huidige waarde hiervan aan te geven Ik schat ze op 1 miljoen gulden. Alleen door vergelijking met levensmiddelenprijzen krijgt men idee. 1 pond Brab is 10 scell, iedere schelling 12 grooten of denieren Zie hier nu enkele prijzen van 1457 (vgl. F. Primis. Geschied. v Antwerpen VII, 2, p. 81.):

de volle ton haring	de 10 voor 3 gr. Brab
het ossenvleesch	1½ gr Br. het pond
het rundvleesch	1 gr. 3 m. het pond.
het vette kapoen	12 gr. Brab,
een vette hen	3½ gr. Brab
een konijn	6 gr. Br.
de versche boter	2 gr. 6 m Br. het pond
zes eieren	1 gr. Br
een paar gemeene handschoenen van koeleder	9 gr.
een paar vrouweschoenen	6 gr.

De eerste rekening zegt, dat ze alle ontvangsten en uitgaven vermeldt "om tbeghinsel te makenen van den torre over de beke achter den nyeuwen peertstal ende tbeghinsel te makenen van den nyeuwen torre neffens den hof achter de nyeuwe torfschuyre".

Inderdaad waren kort te voren paardenstal en turfschuur vernieuwd en deze kosten staan, let wel, niet in deze bouw-, maar in de domeinrekeningen ⁷⁰).

⁷⁰ D.R. Wouw 1491/92, fol 80 recto : "*Pieter Jans, welke uut den timmerhuuse heeft gecroden de scallien in den nyeuwen stal, mits datmen dat timmerhuys (bouwloods) afbrack* " fol 84 verso; "*Nele Rams, die opt hof in de maent van Julio aen tfondament van der schueren gegraven* " id 1492/93 fol. 135 verso: "*Lauwereys den Scalidecker die miins Heren scure ende vleeshuys dect met scalien*" id 1493/94 fol. 158 recto: "*Jacob Oem van Dordrecht van ½ honderd wagen scots, die de rentmeester teghens hem ghecocht heeft, daer men de dooren ende de veynsteren aen den grooten stal, aent vleeshuys ende houthuys af gemaect heeft. ...* " Zelfs staan later sommige uitgaven In de algemeene Domeinrek bijv het bestraten van de paardenstallen en het aanschaffen van een nieuw uurwerk in D.R. 1497 /98 (C. v. Br. 337): "*Jan den Vleeschouwer van Mechelen van 3½ last 1 quarter katsy steens [kasseien] om de peertstallen tot Wouwe te katsyen ende anders elck last te 22 scell. brab, ende van schiphuyren van elcker last 15 scell hrab. videlicet, met 5 st. van vracht van anderen werck betaelt, 7 pond hrab: Jan Pryem van 33 roeyen die hij opt hof tot Wouwe gekatsijt heeft soe in de peerde stallen soe boven van elcker roey en 6 stuvers. videlicet 2 pond 9 scell 6 p Brab videlicet tsamen bet. 9 pond, 9 scell 6 den*". "*Gielyet den hoefmeester van dat hij de orlogie tot Wouwe opt hof nyeuw heeft doen vermaken 3 pond 15 scell*" "*Frederick de metser die genomen heeft ten mlnsten prijse de muer boven tvleeshuys tot Wouwe op te metsen, den groofen stalle en de wagenpeerdenstalle te repareren, de pissinen te metsen; de torfschuere de vensteren in te*

De "*torre over de beke*" is misschien de groote toegangspoort, de plaat van 1583 heeft hier vlakbij een laag gebouw.

Voor deze torens is het fundament het eerste jaar gelegd, de tweede rekening (1494) spreekt over werk "*om den torre mede te fonderenen, dat aen den wech leydt commende van den hille*" en de derde over "*den torre staende aen [de zijde van] den wech van Heerle*". Beide gegevens handelen ongetwijfeld over denzelfden toren, want er is maar één weg naar Heerle, die doorloopt naar den Wouwschen Hil. Ook in 1495 betaalt de rentmeester hout, dan echter "*om onder den Sten torre te legghene*". Juist omdat deze heipalen te Dordrecht gekocht zijn ⁷¹), moet deze vijfde toren een andere zijn, dan den noordoostwaartschen toren, waarvoor het zelfde jaar boom en op Smallebeek "*uutgehouden waeren, die men int fondement van den noortoestwaartschen toren geleet heeft*" ⁷²).

Méér aanduidingen zijn er niet, maar deze bevindingen kloppen vrij goed met de plaat uit Hoghenberghs "Slachtboeken" (zie [afbeelding](#) op pag 45.), welke duidelijk vier hoektorens, doch slechts één toegangstoren heeft. Straks zullen we zien, dat er rond 1500 zoowel van voren als van achteren een toegangspoort met toebehooren was.

Een bepaalde post in aanmerking genomen is het zéér waarschijnlijk, dat de oude toegangspoort als achterpoort (voor onze opvatting dan)

metsen, int brouhuys een roockgat te maken tsamen betaelt 3 pond gr. Brab"
Zie ook D.R 1494/95 en 6/97

⁷¹ Bouwrek Wouw 1495/96: "*item, van Jacoppen Oom woeneude tot Dordrecht is ghecocht. op te Vlten dach July 62 balcken houts om onder den 5ten torre te legghene ende heeft elcken balcke ghecost 15 stuivers*"

⁷² D.R. Wouw 1494/9;, fol 182 recto.

is blijven bestaan en deze slechts eenige versterking onderging ⁷³). De bouwtrant van het poortgebouw op de reekening wijst echter op een ouderen oorsprong, dan de hoektorens, zoodat hier weinig definitiefs over te zeggen is.

De aanwezigheid van vier hoektorens blijkt ontegenzeggelijk uit de mededeeling "*Frederic de metsere, de welke gewelft heeft de viere neder welfselen (laag gebouwde gewelven) van den vier torren*". Het was moeilijk werk, de meester verrichtte het zelf en zijn arbeid moest door Keldermans afzonderlijk worden getaxeerd: "*ende heeft voer die 4 welfselen tot meester Anthonis Keldermans segghene 10 pond groeten Brab "* ⁷⁴).

Wat nu de plaat zelf betreft: het is lang niet uitgesloten, dat de uitgevers voor de teekening van het krijgstooneel van 1583, hebben beschikt over een teekening of schets van Jacob van Deventer, evenals zij voor hun plattegronden der Nederlandsche steden van diens teekeningen gebruik hebben kunnen maken ⁷⁵). In verband toch met

⁷³ Bouwrek 1498/99: „Thonis de Wilde heeft meester Janne van Amsterdamme vele diverse houten geleverd, de welke meester Jan gebesicht heeft in zijn stellinghe van der ouwer poorten te versettene, ende oec aen de selve poorte verwrocht is, ende mids dien dat meester Jan tselve hout seer verdorven hadde met cortene ende vele naghelen, daer inne gheslaeghen hadde, daer af Thonis de Wilde begeerde te hebben en voir sijn scade van den selven houte boven thout, dat meester Jan verbesicht hadde over de 12 pond grooten.... " Men verknoeide in den tijd der 'meesters' dus ook wel eens iets!

⁷⁴ Bouwrek. 1498/99.

⁷⁵ Mr. B. van 't Hoft. *Bijdrage tot de dateering van de oudere Nederlandsche stadsplattegronden* (De kaarten van Jacob van Deventer - Het stedenboek van Braun en Hogenberg) in *Nederlandsch. Archieven* blad Jrg. 49 (1941/42), p. 40 en 41. De voorstelling der gebouwen op de plaat wijkt ook nogal af van andere kasteelen, waarbij fantasie zich eerder zou aansluiten.

de opdracht, welke hij had van Koning Philips II staat het wel vast, dat van Deventer dit kasteel moet hebben gekend.

Zoals uit enkele aangehaalde gegevens reeds bleek, moest, alvorens met het metselwerk te beginnen, geheid worden:

"Heynric Scalikens, meester van den wercke, van 11 daighen, die hij aen den eersten torre heeft helpen timmeren om tfondement te makene van houte, omdat alsoe quaden gront was" ⁷⁶).

Daardoor kreeg men ook last van grondwater *"van 12 scuppen ende twee oesvaten (hoosvaten) tot Berghen ghecocht om twater ende eerde uutten putten van den torre te doene",*

- "in Meye (1493) is noch aen den iersten torre verwrocht in delven, in water te pompenen ende te sceppene nacht ende dach "

- "Meeus de Steenbacker ende sijn ghesellen hebben water ghescepen ende ghepompt 45 daghen "

De benodigde heipalen koopt de rentmeester op een enkele uitzondering na te Dordrecht bij Jacob Oom, die voortaan de houtleverancier blijft ⁷⁷). Op het heiwerk komen de "scorren", puin van natuursteen, hier echter een mindere soort van de harde Scheldekalksteen uit België.

⁷⁶ Bouwrek. 1492/93 fol 5 verso. Volgende citaten op fol 3 verso, 8 verso en 9 recto.

⁷⁷ idem, fol 5 recto:

"Jacob Oom wonende tot Dordrecht van vijftich stucken, Luycks houts, die ic teghens hem hebben ghecocht houwende hondert balcken om in den iersten torre te legghene ende dien daer mede te fonderenen, den hoop om 66 Rinsgulden";

"den selven Jacoppen' Oem van 146½ balcken, die Goors den rentmeester ende Heynric Scellikens meester timmerman teghen hem ghecocht hebben om den tweeden torre mede te fonderenen".

Daarna kunnen de metselaars beginnen. Het metselwerk verslond miljoenen IJselsteenen. De eerste twee jaar laat men ook ter plaatse steenen bakken:

“Meeus den Steenbacker van Ossendrecht van 67 duizend steenen, die hij ghemaect heeft ende ghebacken neffens thof. . . . den selven van 83 duizend steenen, die hij tot Moerstraten heeft ghebacken .. ”

De *“16 lasten i voer torven, die in den steenhoven, die aen thof is ghemaect verbornt sijn”*, moesten van elders worden aangevoerd.

Echter niet van heel ver: het tweede baksel eischt nog: *“15½ last torven te mennenen van den moer tot Moerstraten om die 83 duizend steenen mede te backenen, die Meeus aldaer gemaect heeft”* ⁷⁸⁾.

Blijkbaar voldeed deze steen niet of is ze alleen voor een bepaald doel gebruikt, want behalve in het tweede jaar, toen Meeus nog 80.000 steenen bakte ⁷⁹⁾, is vrijwel geen andere baksteen meer gekocht dan IJselsteen en wel de volgende duizendtallen ⁸⁰⁾:

	boekjaar			x 1000 bakstenen	x 1000 clinckaerts
I.	1492	20 Dec.	1493-31 oct.	1400	
II.	1494	1 Jan.	1 Dec	1800	
III.	1495 -	1496		2040 ⁸¹⁾	
IV.	1496 -	1497		1908	
V.	1497 -	1498		930 ⁸²⁾	74 ⁸³⁾

⁷⁸ Bouwrek. Wouw 1492-93 fol 2 verso

⁷⁹ Bouwrek. Wouw 1494.

⁸⁰ Men zie voor aankoop en vervoer, het eerste hoofdstuk der uitgaven van iedere Bouwrek.

⁸¹ Hierbij zljn ook 100.000 stenen uit Drimmelen en 241.000 oude steenen.

⁸² Hieronder zijn 300.000 oude steenen en een even groot getal *“uut den iersten ovene”*.

VI.	1498 -	1499	821 ⁸⁴⁾	38
VII.	1499 -	1500	1041	
VIII.	1500 -	1501	386	10
IX.	1501 -	1502	263	10
X.	ontbreekt.			
XI.	1502 -	1 Dec 1503	123	
XII.	1504	1 Jan. 1505	geen	

Samen met die van Moerstraten ruim 11 miljoen bakstenen.

Het kasteel van Wouw door Aert Schouman of Shuman 1741 [Rijksmuseum](#)

⁸³ Clinckaerts dienden "om de torren mede te welvene".

⁸⁴ waaroder 436.000 oude steenen.

Het is waard, de namen van hen [schippers, betrokken bij het transport van de stenen] die zeker te Rosendaal en omgeving wonen, hier vast te leggen. Het zijn:

<i>Jan Jooss,</i>	<i>scipman van Rosendale,</i>	<i>1492</i> ⁸⁵), '93 en '94;
<i>Enghel de Scepper,</i>	<i>van Rosendale,</i>	<i>1492;</i>
<i>Herman Henricssz;</i>	<i>sceppere, wonende tot Rosendale,</i>	<i>1494, '95, '96 en '97.</i>
<i>Coppen Bertels</i>	<i>van Gastele.</i>	<i>1495, '96 en 1503;</i>
<i>Cornelis van Sevenbergen,</i>		<i>1497;</i>
<i>Gheert Denijss,</i>	<i>scipper van Rosendale,</i>	<i>1498;</i>
<i>Geert Maess,</i>	<i>scipper van Rosendale,</i>	<i>1497, '98 en 1501;</i>
<i>Addriaen Pijck</i>	<i>van Rosendale, 1499;</i>	
<i>Thonis (ook Thomas) Pijck van Rosendale ??</i>		<i>1498, '99 en 1501;</i>
<i>Willem T'honiss (zoon van?), scipper van Rosendale,</i>		<i>1501;</i>
<i>Cornellss Goortss,</i>	<i>scipper van Rosendale,</i>	<i>1501;</i>
<i>Jan Denijss,</i>	<i>scipper van Rosendale ??,</i>	<i>1501;</i>
<i>Aert van Wouwe,</i>	<i>scipper van Rosendale,</i>	<i>1497 en 1503.</i>

De IJselsteen werd per schip naar Rosendaal gebracht, daar o.a. door vrouwenhanden gelost en vervolgens met paard en kar naar Wouw vervoerd. Met deze verscheping zien we voornamelijk Roosendaalsche schippers belast en dit behoeft niet te verwonderen. Deze plaats beschikte over goede binnenschippers met een eigen model vrachtschip: de Roosendaalsche playte, welke ook aldaar werd gebouwd⁸⁶).

⁸⁵ D.R. Wouw 1491/92 fol 81 recto.

⁸⁶ Het "Register van Procuratiën en Certific." G.A. B.oZoom, R 391, noemt fol. 313 verso d d 12 Oct 1492: "*Cornelise de Molener, sciptymmerman van Rosendale*", in hetzelfde register fol 229 recto d.d. 24 April 1488 het schip: "*de Merte ander tijts tot Rosendale voirscreven gemaict ende getymmert. ...*" Den 16en Jan krijgt een Mechelsche scheepsbouwer verlof te Bergen op Zoom een scheepswerf aan

Hun schuiten hebben alle ongeveer denzelfden omvang, een laadvermogen van 40 duizend steenen, immers de eerste 1400 duizend steenen maken 33 scheepsvrachten uit, de 386 duizend en 10 duizend clinckaerts van 1500 vullen tien keer een schuit, terwijl de 123 duizend stuks van 1503 in drie schepen worden geborgen.

Kalk moet natuurlijk elders worden aangekocht ⁸⁷). Zij komt van allerlei kanten: uit Namen, Venlo, Antwerpen, Rupelmonde, Schelle en Boom.

“Van Janne ende Diricken van Heele, coopluyden van Tsartoghenbossche zijn [in 1497] gecocht 550 Venloos min 3 mudden ongheliste calx tot Dordrecht geleverd” ⁸⁸). Deze zending is vervoerd onder saulfconduit ⁸⁹) van Aartshertog Philips den Schoone, wat weer op bijzondere bescherming wijst. Blijkbaar was dit onmisbare materiaal nog slecht te krijgen bovendien, want enkele malen wordt naar vrienden, bijv. aan heer Cornelis van Bergen te Grave een bode gezonden, met de vraag, of deze geen kalk te koop weten ⁹⁰).

Liefst betreft men de kalk uit het zuiden, vrachten immers, welke uit de Maasstreek kwamen, waren onderworpen aan tolheffingen te

te leggen *“omme Roosendaalsche playten ofte alrehande diergelijcke schepen op te timmeren”* (Reg. v. Ordonnant 1545-62. G.A. BoZoom fol. 9 recto) Waarmede de Engelsche koning in 1513 duizend schepen noodig heeft om zijn troepen naar Frankrijk over te brengen, huurt hij o a. *“Jorys Janss de Molener, scipman van Rosendale met sijnen scepe geheeten een plaite, groote 60 vaten ende getaxeert 34 pont gr. Vl. geltss”* en nog enkele andere (Reg van Proc. etc. als voor R 392 los bij fol 129 recto).

⁸⁷ Men zie de Hfst. Calck in de Bouwrek

⁸⁸ Bouwrek. 1497 voor dit en volg.

“Joos van Kerchem is gereyst omtrent den XIIIen dach January na den Grave bij Heer Cornelisen om calc te ghecrighene uut den lande, van Gelre”

⁸⁹ Vrijgeleide

⁹⁰ Bouwrek. 1495/96.

Gennip, Ravesteijn, Batenborch, Ooijen, Herwerden en Bommel ⁹¹⁾ en moesten te Dordrecht worden verbodemd ⁹²⁾. In de laatste stad was men wel erg clement t.o.z. van den Bergschen Heer, maar een en ander veroorzaakte veel kosten.

De kalk komt ongebluscht aan en wordt te Bergen op Zoom gebrand: "*Jan Swane van 203 sacken calcx, die hij van Jan Addriaenssone calcborner van Berghen tot Wouwe. ghement heeft, elc hondert om 26 st.*" - Doch we lezen ook: "*Addriaen Spronck van 32 voer calcx onghelist, die hij van Rosendale tot Wouwe ghement heeft ..*" ⁹³⁾.

De metselaars en opperlieden konden nu beginnen aan de versterkingen. Wanneer we de namen vergelijken van hen, die in 1492 aan het woonhuis en de dienstgebouwen werkten ⁹⁴⁾, zien we, dat de namen der meeste "metsers" en opperlui dezelfde zijn.

Er is één opvallend verschil: bij de eerste werkzaamheden is Jan de Metser uit Hilvarenbeek hun meester, bij den torenbouw zijn er twee: mr. Frederic Frederics - waarschijnlijk juister ook Frederic Ghijsbrechts genoemd - en mr. Eelandt Hughens, beiden afkomstig uit Gouda. De tweede krijgt jaarlijks boven zijn loon een tabbaard, welke gunst we toeschrijven aan de omstandigheid dat zijn gezin te Gouda achterbleef. Mr. Frederic zal echter met zijn gezin te Wouw of Bergen op Zoom zijn komen wonen. Immers, reeds bij den verbouw van het woonhuis werkt hij onder mr. Jan, de bouwrekeningen vermelden hem als

⁹¹⁾ Bouwrek. 1492/93.

⁹²⁾ Dom. rek. Wouw 1492/93 fol. 129 verso voor dit en volg.

⁹³⁾ Bouwrek. 1492/93.

⁹⁴⁾ Dom. rek. Wouw 1491/92 fol. 81 verso.

Verder de Bouwrek. Hfstk Metsers en Dieners v. d. metsers, Layers, Dilvers etc. voor dit en het volg.

meester en drie zijner zonen als knechts. Wanneer hij te Wouw klaar is, wordt hij in 1501 poorter van Bergen op Zoom en stellig op advies van den "*stadsopperwerkman mr. Antoenise Keldermans*" stads-metselaar. Hij en zijn drie zonen waren zeker bekwame vaklieden ⁹⁵).

Het eerste jaar, dat men aan de versterking werkt, arbeiden er elf metselaars (aan het woonhuis 10). Hiervan vormen de genoemde meesters, de eerste met zijn drie zonen en enkele andere knechts het blijvend gedeelte. De knechts wisselen nl. nogal: deze komen uit Gouda, Beek, Weert, 's Bosch, Oudenbosch (Ghijsken Schuren). De weinige vastheid van dit personeel houdt wel verband met den duur der werkzaamheden. Immers pas in Maart of April nemen ze den troffel ter hand, om deze in October neer te leggen. Met het opgespaarde geld trekken deze ambachtslieden daarna huiswaarts en

⁹⁵ Het poortersboek 1472-1522 der stad, G.A. BoZoom, zegt: "Poorters in den ornmeganck XXIX January dwelck was sVridaighs voer Lichtmisse anno XVC nae costume : Vrederick Ghijsbrechtss geboeren van der Gouwen, borge Vrancke Henricxzone-oppidum-metsers ambacht;"

De stadsrek 1501---02 vermeldt., fol 30 recto: "meester Fredericke Ghijsbrechtssone van der Gouwe, die van der stadtwegen als der stadtmetsere te sijne aanghenomen is".

Volgende rekeningen hebben soortgelijke posten. Zijn zoon, Huybrecht Fredericx metselt in 1517 de torens op de ZZ Haven (S R 1517/18, fol 159 recto} en in S.R 1521/22 fol 70 verso lezen we over hem: "meester Hubrecht Fredericxss metssere, die van der stadtweghen aengenomen is, om te wesene opperwerckman van der kercken, betaelt voir zijn cleedinghe des jairs 20 scell". Stadsopperwerkman was toen mr. Rombout Keldermans. De echtgenoot van Hubrecht was vroedvrouw S.R. 1529/30 fol. 61 verso zegt: "Claire, Hubrecht Fredericss huysvrouwe, die nyeuwe aengenomen is, om te wesen vroedvrouwe deser stadt over 5 pond brab ... ".

Zie ook S.R. 1534/35 fol. 75 recto.

kijken natuurlijk in de wintermaanden uit, waar ze, zodra het open weer begint te worden, werk kunnen vinden, dicht bij huis of beter betaald. Werken er aanvankelijk 11, spoedig zijn er 17 of 15 metselaars aan het werk, bijgestaan door "dieners van de metsers", opperlui, wier aantal spoedig oploopt van 4 aan de woon- en bijgebouwen tot 8, 13 en 16 aan de torens, Op deze hoogte blijft het ongeveer.

Daarnaast zijn er de grondwerkers, "*delvers en spitters*", laden, kruiwagens- en karvoerders, eerst 30 (bij de huizenbouw 5) en in de volgende jaren wel 36, 41 en 55 van deze lieden. De leider dezer laatste groep werklui is Tonijs de Gruytere, van wien de rentmeester zegt "*dat hij de gesellen bestiert heeft*" en in 1498, dat hij "*heeft bedrijf (leider) van der browetten [kipkarren] ende layers geweest*"⁹⁶). Aan het woonhuis werkten onder mr. Henric Scellekens zeven timmerlieden, w.o. er een als "srijnmaker" wordt aangeduid, omdat hij vensters en deuren maakt⁹⁷). Het verschil dezer werkzaamheden met die aan de torens wordt wel heel scherp gekarakteriseerd door het feit, dat aan de versterkingen bijna géén timmerlieden meewerken, hoogstens een of twee.

Onder de metselaars duidt de rentmeester één of twee steenhouwers geregeld afzonderlijk aan. Dat behoeft niet te verwonderen, want aan dit werk is ook een massa "witte steenen", zoals het desbetreffende hoofdstuk der rekening zich betiteld, gebruikt. Met deze witte steen wordt dan de keiharde Scheldekalksteen, z.g. Ledesteen, bedoeld,

⁹⁶ Bouwrek. 1497 /98, overigens als vorige noot

⁹⁷ D.R. Wouw 1491/92, fol. 83 recto.

Wouwsche timmerlieden zijn Aert en Thonijs Uute Willighen
D.R. Wouw 1488/89 fol 34 verso en 35 recto.

arduin vindt afzonderlijke vermelding. Al dit bouw materiaal levert Janne den Vleeshouwer uit Mechelen. Alleen in 1497 is er een leverantie van dergelijk materiaal door mr. Lauwereys Keldermans⁹⁸). Per schip komt het naar Bergen en vandaar gaat het met kar en paard naar Wouw. Wat moet dat in deze jaren gedurende de zomermaanden een drukte geweest zijn langs den weg Roosendaal-Wouw en Bergen op Zoom! De rekeningen noemen de geleverde "witte steen" gespecificeerd op: waterlijsten, trappen, busgaten (steen met openingen voor de plaatsing van vuurmonden), taffelmenten (kroonlijsten, architraven), dubbel en enkele excsteen (hoeksteen), *"een rechten boghe boven de poorte, die hout 13 voeten"*⁹⁹, *voet-, en daclijsten, kolommen, rabatten* (tusschenstukken?), *sluitsteen, ogyven* (gothische puntboog), *gorgelen* (afvoerbuizen, spuwvers?), *basementen, capiteelkens* en voor de zitplaatsen, uitgespaard in de vensternissen worden "sitsteen" gekocht. In 1497 spreekt de rekening van *"8 reprinsen (kraagsteen of consoles), die Jan geleverd heeft totten welfsel" .. "van twee slootsteen, de welfsels van den torren mede te sluytene"*.

Iets van [bouw]hoogte zou misschien uit deze leverantie zijn op te maken:

*"24 groete trappen totten wendelsteen (trap) van den poorte van 6 basementen op te trappen van 24 voeten bollen op te basementen"*¹⁰⁰).

⁹⁸ Bouwrek. 1497/98 Hfst. "Witte steen".

⁹⁹ Bouwrek. 1498/99. Hfst "Witte steen".

¹⁰⁰ Zie noot 98. De hoogte der torenspitsen blijkt uit Bouwrek. 1500 '01: "Jan van Hanswijk timmerman wonende tot Mechelen heeft gemaect twe cappen op beyde de wendelsteynen, elce cappe 30 voeten hooch, ende voert, op zijn bestec nair uutwisenen mester Antonis Keldermans ordinantie dair op gemaect

En in 1498: "24 groote trappen in den wendelsteen, 60 voeten cleyne trappen" ¹⁰¹).

Verder spreekt deze rekening van:

"30 voeten bollen op te spillen te setten" (de aansluitingen aan den spil van den trap).

"van baksteen en tot 6 balken".

"8 strijchouten" (men denke aan den achthoek ter afdekking van een ronden toren).

"24 voeten syergien (versieringen)"

"4 cransbogh en".

"10 groote noten (uitstekende steenen, neuzen) onder de boghen".

"56 voeten ogiven metten tragimenten (vooruitstekende stukken)".

"40 voeten fermers".

"4 leepe ogiven metten arketten."

Het vorderen van den bouw is ook af te lezen uit de leverantie in 1498 van 3 "scouwen" en in 1499 "twee groete schouwen met hoeren toebehoerten" en "eender scouwen dobbel geborduert met hoerder toebehoerten" ¹⁰²).

In de rekening van 1500 wordt m.i. uitdrukkelijk gesproken van de kanteelen op gevels en torens:

Jan de Vleeshouwer heeft ghelevert twee groote overlainghen (borstwering en) op te houken van de gevels, elc van 4 laeghen met eender lijsten rondomme daer voer gaende. ¹⁰³)

ende heeft van elken cappen 17 pond, 7 scell, 6 den Brab., videlicet tsamen 34 pond 15 scell. Brab

¹⁰¹ Zie noot 99 voor dit en het volg.

¹⁰² Bouwrek 1499/1500. Hfst. "Witte steen".

¹⁰³ Bouwrek. 1500/1501, Hfst. "Witte steen", voor dit en het volg.

"van twee tuyben ¹⁰⁴) op te groote overlainghen, elc van 4 laeghen met eender lijsten rondomme ende elc met eenen dubbelen propenieel daer op staende

"noch 8 stucken cleyne overlainghen met hoeren lijsten

"noch op te cleyne overlainghen 8 tuben met lijsten ende propenieelen

"noch 24 cameelen, de 3 hoyen gelijst en de twee hoyen gelijst

"noch van 6 stucken groote canteelen vier voeten lanck rondomme gelijst: ...

"item, twee groote stuccken canteelen 6 voeten lanck ende 2 voeten breet daer de twee leeuwen op staen

"item, aen twee leeuwen 4½ voeten lanck tstuc 18 st.

"noch heeft de selve geleverd 78 voeten propereyn lijsten op te scouwen te settene daer de croenen af gemaect sijn, den voet 2½ st."

In totaal levert hij in 1500 negen schepen met witte steen. Waar overigens deze groote hoeveelheden natuursteen allemaal voor dienen blijkt niet.

Achter elkaar verantwoordend de rekeningen 1493: 7, 1494: 7, 1495: 11, 1496: 11, 1497: 7, 1498: 8, en 1499: 2 busgaten, zoodat we daaruit mogen opmaken, dat de torens plaats boden voor minstens 53 groote en kleine vuurmonden. De verdeeling van de aantallen laat toe weer te denken aan de 4 hoektorens elk met 7 of 8 en de twee groote poorttorens ieder met elf stuks groot of klein geschut, terwijl de toegangspoort waarschijnlijk meer schietgaten zal hebben gekregen. In 1497 zijn de werkzaamheden in een zoodanig stadium gekomen, dat men zien kan, wat het gaat worden. Vóór de hervatting der

¹⁰⁴ Verdikkingen

werkzaamheden in het voorjaar, wordt meester Anthonis Keldermans nog eens extra geraadpleegd ¹⁰⁵).

Zoowel de toegangspoort als de andere torens komen in 1497 ver klaar, want van den timmerman zegt de rentmeester, *“dat hij de doeren op te torren tot Wouwe gemaect heeft ende thout besteken ende voirt tcapken op te voirste poorte gemaect heeft”* ¹⁰⁶).

Waar de zaken er zoo bij staan, begint men ook met het maken van de eigenlijke grachten rond het kasteel. Met dit graafwerk houden zich de 40 à 50 gravers, delvers, kruiwagenrijders etc. bezig, die we reeds opsomden. Zij worden bijgestaan door *“Francoysen, die mijn heer van Rambueres mijnen Heer gesonden hadde”*, want Thonis de Gruytere gebruikt hen om *“eerde op helpen winnen”*. Op een andere plaats noemt de rekening hen Walen, *“die mijn Heer van Rambueres tot Wouwe gesonden heeft”* ¹⁰⁷). Deze lieden zijn beroepsjongeren uit het land van Namen, die men in dezen tijd ook geregeld werft voor belegeringen, ten einde de slangvormige loopgraven voor de belegeraars aan te leggen, wat zij in den kortst mogelijken tijd tot

¹⁰⁵ Bouwrek 1497/98, Hfst. Voyagien.

Zijn normale belooning vindt men vanaf 1495 jaarlijks in D.R. op deze wijze vermeld: *“meester Antheuniss Kelderman steenhouwer van Mechelen, den welken mijn Heer heeft geordineert te betalen, om dat hij mijns Heeren nieuw werck te Wouwe heeft te ordinerene ende anders, jairlijcx 12 croenen, alsoe lange alst mijn Heer belieft”* (D.R 1500/01 C. v. Br. 338)

In 1507 is hij architect der Bergsche nieuwe versterkingen.

¹⁰⁶ Bouwrek. 1497 /98, Hfst. Timmeringhe.

¹⁰⁷ Bouwrek. 1500/1501, Hfst Bruwettelaers en Bouwrek 1500/1051, Hfdstk Ghemeyn pertien. Voor het volgende. Dr. L. Duncker, *Fürst Rudolf der Tapfere von Anhalt und der Kriegt gegen Herzog Karl von Geldern 1507 /08*. Dessau 1900, p. 64.

stand brachten (zouden het mijnwerkers zijn geweest?). De rentmeester vermeldt geen betalingen aan hen in de Bouwrek., zoodat ze zeker ten laste zijn gekomen van het gewest Namen, waarover Jan III dan nog gouverneur is. Dus wéér een geschenk.

Gezien den "*kwaden grond*" gaf het graven vanzelf veel grondwater. Dit met hoosvaten en handkracht verwijderen was ook voor dien tijd nog al primitief. Dus zendt van Sompeken den man, die alle boodschappen van dien aard doet, n.l. Jan in den Valck, uit Wouw naar Leiden "*om den man van den watermolene te hebbene*" ¹⁰⁸). Of de gevraagde gekomen is blijkt niet, maar "*Thonijs de Wilde, timmerman, die welke de, watermolene tot Wouwe gemaect heeft, daer men twater mede uutten grachten maelt*" trekt dat jaar voor dien molen en de arbeid door hem en zijn knechts gepresteerd 8 pond 5 scell. 4½ den. Brab.

Bij groote grondverplaatsingen, als hier noodig waren, loopt men altijd het gevaar van grondverschuivingen. In den zomer van 1497 heeft ook zoo iets te Wouw plaats. Er is sprake van "*eenen bode, die haestelinghe gesonden is t Antwerpen om Janne den Mandmakere*". Dat was een man die verstand had van dijken: hij kwam eigenlijk uit Reimerswaal, Om hem aan materiaal te helpen wordt "*ghecocht teghens eenen man uit Vlaenderen 19 binnen rijs, om den barm bij Janne den Mandmaker te makenen, die gescoven was aen den torre bij den wech*". . "*d'andere rijs staken ende gheerden dat aen den voirscr. wal verbesicht sijn, heeft men op mijns Heeren erve gehouwen*" Verder zijn er "*stronckeycken tot Halsteren*" afgehouden "om aen de gescoven wal te verbeseghene" ¹⁰⁹) en betaalt de rentmeester "*noch Thonisen den*

¹⁰⁸ Bouwrek 1497/98, Hfst Voyagien en Timmeringhe voor dit en het volg.

¹⁰⁹ Bouwrek 1499/1500. Hfdstk Van houte en timmeringhe, voor dit en volg.

Wilde van 100 ende 20 langhe eyken houten den iersten wal die gescoven was mede te pilene, elc stuc om 2 stuiver min 1 oort, videlicet betaelt 2 pond 12 schell. 6 den. Brab."

Uit deze laatste mededeeling zou men kunnen opmaken, dat er nog een wal verschoven is, hoewel het ook mogelijk is, dat bedoeld wordt, dat de éérste wal, welke werd aangelegd, weggezakt is.

De omwalling schijnt grootendeels opgeworpen te zijn van aarde, gesteund door zware balken en vlechtwerk ¹¹⁰). Op een dergelijke omwalling werden dan heel dichte doornenhagen geplant ¹¹¹).

Vanwege de betrekkelijk bescheiden wateraanvoer van Smallebeek, moest op kunstmatige wijze gezorgd worden, dat er steeds water in de gracht kwam. Vandaar de aankoop van 42 balken "om daer te makenen, dat zijl ¹¹²) liggende onder de veste aen den hof.. " ¹¹³). De

¹¹⁰ Bouwrek 1499/1.500, Hfst. "Thonis de Gruyter ende Lenaert Toniss ende Matijs Corneliss hebben op Altena hout gevelt ende langhen mutsaert gemaect om de wallen mede te makenen"

Bouwrek 1501/02 "Thonis de Gruytere heeft in Meerte ende Aprille afgehouden mutsaert, gheerden ende staken om den wal achter tbrouhuys mede op te makene ende heyt daer over gewrocht 19½ dag"

D.R. 1507/8 zegt: "Van vasseelhoute ende mutsaert, gemaict van tacke te Wouwe gebleven, van de boomen etc, die in de wallen geleet zijn".

¹¹¹ Het middeleeuwse 'prikkelraad'.

¹¹² Een sluis.

¹¹³ Bouwrek. 1498/99 Hfst Van houte, timmeragien: "Cornelis Broman heeft tot Wouwe gewrocht aen 't zijl te legghenen onder de veste aen den hof " De Rek. 1499/1500 zegt echter iets wat daarmee niet klopt: "Thonis voirsch heeft aen de watermolene tot Wouwe ende aen 't zijl te makene, dat in de beke staet ende te stellene, dat dwater niet wederomme in de gracht soude comen gelopen " Dit kan echter meer op andere werkzaamheden slaan.

timmerman was Cornelis Broman, die bij dit bouwwerk meer bewijzen van vakmanschap moest ten toon spreiden. Maar de groote toegangspoort, in deze rekeningen altijd "de achterste poorte" genoemd, (zou het woongebouw er met den rug naar toe hebben gestaan?), kon hij blijkbaar niet maken. Hij is meer voor het waterbouwkundig werk.

De groote poort moest blijkbaar iets bijzonders worden. Zij werd n.l. te Brussel aanbesteed "*daer diverssche timmerlieden waeren ontboden bij meesteren Willem Coelghenissen, meesteren Anthonis Keldermans ende Janne van Sompeken*" ¹¹⁴). "Meesteren Jaque" timmerman van den Heer van Nassau in diens paleis aldaar, zag het bestek van de poort na en raamde de kosten. Janne van Hanswijck uit Mechelen levert niet alleen deze achterste, maar ook de "voorste poorte": "*Janne van Hanswijc, timmerman, wonende tot Mechelen, de welcke aen heeft genomen te leveren en bij mijnen Heer van Bergen thoutwerck van der voirster poorten metter landteerne, malyen etc., na uitwijsen den bestec daer af sijnde om 800 Rijns guldenen, 20 stuiver voir den gulden gerekent, valet beraelt 200 pond grooten Brabants*" ¹¹⁵).

Zoodra de voorste poort was voltooid, maakte Stoffel den Beeldverwer "*boven de voirste poorte mijns Heeren wapene metten gulden vlies dair omme...*" ¹¹⁶)

¹¹⁴ Bouwrek 1498/99 Hfst: Ghemeyn pertien voor dit en volg.

¹¹⁵ Bouwrek 1199/1300 Hfst: Van houte, timmeragien.

¹¹⁶ Bouwrek. 1500/1501 !Hst: Ghemeyn pertien.

Over de grachten lagen bruggen. De gegevens hierover wijzen n.l. duidelijk op twee toegangstorens met bruggen.

In 1499 zijn "*teghens Jacob Oems van Dordrecht bij Bromanne den Timmerman gecocht 160 balken om scaldack af te snidene, die gescoven wallen ende achterste brugghe af te makene, eiken balc voer 16 st ...*", terwijl het zelfde jaar Jan van Aernem en zijn gezellen "*hebben gesaecht 19 honderd ende 80 voeten eycken plancken daer de voirste brugghe af is gemaect. ...*" ¹¹⁷).

Tegelijkertijd begint de bedaking en het afwerken van het binnenwerk: "*De rentmeester van Namen heeft [hiertoe] tot Loevene gesonden vijftich duysent scaeldien, om de achterste poorte mede te deckene, de welcke de voirscreven rentmeester betaelt heeft metter vracht van Namen tot Loven, ergo daervoer gerekent uitgeven niet*" ¹¹⁸).

Dat was dus nog een cadeautje van het gewest, waarover Jan III gouverneur was. Van Leuven bereikten de schalien Bergen op Zoom per schip: "*eenen scipper van Loevenen geheeten Prinche heeft de voirscreven vijftich duysent scaeldien met sijnen scepe van Loevenen tot Bergh en gebrocht ende heeft voir sijn vracht bedinct alsoe de rentmeester van Loevenen hier gescreven heeft 17½ Rijngulden valet betaelt 4 pond 7 scell. 6 den. brab.*"

De verwerking boekt de rentmeester aldus:

"*Claes Claess scalydeckere, heeft op de achterste poorte gedect enkel wercks, bij Claese de Catere gemeten, 72 ruen scalydacks*" ¹¹⁹).

¹¹⁷ Zie noot 115.

¹¹⁸ Als noot 115; Hfstk: "Van scalien" voor dit en volg.

¹¹⁹ En volgens id. 1500/01 Hfstk: "Schayldien", levert hij 25.000 schalien en later nog 17.000 blau schalien en 2.000 half schalien. Hij dekt dan de "*voirste poorte metten aflate, malijkens, wendelsteynen ende aent huys, dat versedt is*".

Voor het binnenwerk wordt inlandsch hout gebruikt: *"teghens Heynric van Bortele tot Lyere sijn gecocht vijf duysent ende 2½ hondert voeten droech abelen ende popelieren berts"* ¹²⁰).

De bedakingen en torentjes krijgen de noodige tinnen en looden versterkingen en versieringen: "Merten de Tenengieter van 19 appelen van tinne ende loot gemaect, de welke opte achterste poorte geset sijn "

"Adriaen de Smits wedue woonende bij de Steenberchse poorte tot Berghen heeft geleverd binnen desen jare aen de voirste poorte 118 pondt weerhanen" ⁵⁹).

In het geheel plaatste men wel zeven weerhanen. Stoffel den Beeldverwer die deze verfde *"heeft boven de voirste poort aen de lanterne 6 vensteren binnen ende buten groen gheverwet ende 3 cnopen, dat becken (kap boven de klok?) de rose, de croone ende de vane vergult"* ¹²¹).

Ook wordt plaveisel gelegd ¹²²).

Als de ambachten langzamerhand van de vloer raken, kan er ook aan beplanting gedacht worden. De steenhouwer uit Mechelen levert hiervoor zijn bemiddeling: *"Janne den Vleschouwer van 24 appelboomen, die hij tot Mechelen ghecocht, elc stuc om 3 stuivers ende sijn in den boogaert tot Wouwe ghesedt "* *"den selven van 9 peerboomen "*

¹²⁰ Bouwrek 1499/1500 Hfdstk: Van houten. Ook voor het volgende, Deze appels wogen 51¼ pond. Volgens 1500/01 levert deze Merten Janss nog 12 "appelen, die geset zijn op de veynsteren van der voirster poorten weghende 34¼ pondt". In 1501/02 zijn er nog 26 tinnen appels geleverd.

¹²¹ Bouwrek 1500/01 Hfdstk, Ghemeyn partyen.

¹²² Bouwrek 1503/04 Hfstk Witte Steenen en voor het volgende ook deze rekening.

Ook aan den wijngaard, reeds voordien een bijzondere interesse van den Heer, besteedt men de noodige zorg ¹²³):

"Heyne Philips, die op thof in den boogaert apel ende peerboomen ghesedt heeft, den wijngaert in den hof ghesneden ende opgebonden heeft en de rupsen poppen van de ooftboomen ghedaen " ontvangt 5 scell. 6 den. Brab.

"Willem Hebptscop van twe voirliden jaren, dat hij den wijngardt in den hof ghesneden ende opgebonden heeft betaelt 2 scell. Brab."

In 1503 is Jans broer, Heer Antonius, abt van St. Benin te gast op het kasteel, waar zijn petekind Antonius, de latere eerste markies, 13 Mei 1500 geboren was.

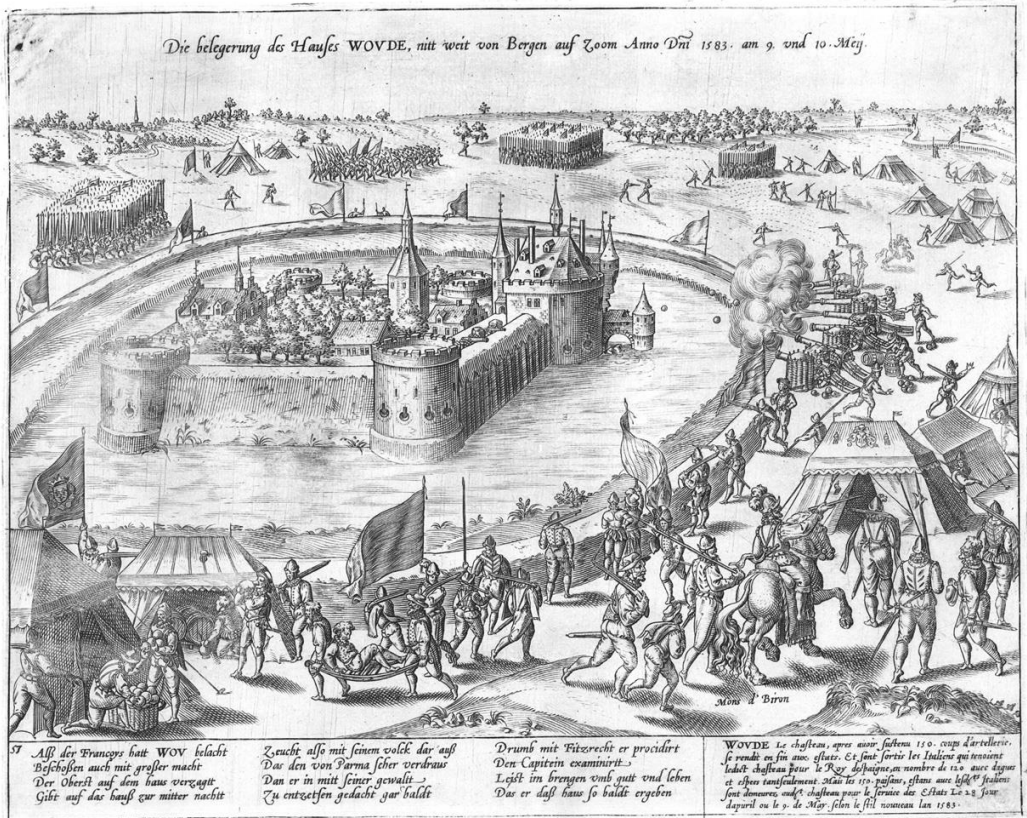
De groote bouwwerken eischten na eenige tientallen jaren natuurlijk groote kosten aan onderhoud. In 1521 koopt Pieter de Keijser *"29 duysent bacsteenen, die te Wouwe aen de groote toorens verwrocht zijn"*, terwijl Hans de Calcman levert *281½ "viertelen calcx, die verwrocht zijn int repareren van den torens"*. Het waren speciaal de "groote buyten torens", welke de drie metselaars bijwerkten ¹²⁴) Het was maar goed, dat men het kasteel goed in orde hield. Wanneer in den zomer van 1542 Maarten van Rossum zijn groote strooptocht in de richting Antwerpen houdt, zoekt de Markiezin binnen de sterke torens van Wouw haar toevlucht. Men brengt de *"slangenbussen"* in orde en gebruikt mutsaards als schanskorven ¹²⁵).

¹²³ Nieuwe wlngerdplanten waren in 1489 gekocht: "eenen wijngaerder van Tricht van 119 paer wijngaert plancten, die hij in den hof boven heeft geplanct." (DR. Wouw 1488/89 fol 201 recto).

¹²⁴ D.R. Wouw 1520/21 fol 201 verso, 202 recto.

¹²⁵ Taxandria XXIX (1922) p 127.

't Was de eerste keer, dat Wouw werkelijk dienst deed als versterkt fort. Als zoodanig zou het tijdens de eerste helft van den Tachtigjarigen Oorlog meer beteekenis krijgen.

Beleging van het kasteel te Wouw 9 en 10 Mei 1583.

Uit Hoghenbergs "Slachtboeken" [WBA AG 111B](#); [Geh.v.Ned](#)

III

Strijd en ontmanteling

Kort na het vertrek van Jan IV van Glymes met Montigny naar Spanje (1Juli 1566) had de Beeldenstorm plaats. Ook binnen Bergen was het rumoerig. Ter handhaving van de rust besluiten Markiezin en stadsbestuur een compagnie soldaten te doen komen, tevens geven ze alle hervormden bevel, stad en markiezaat van Bergen te verlaten (18 Mei 1567) ¹²⁶). Waarschijnlijk om een veilige wijkplaats te hebben, besteedt de Markiezin in dit jaar ook de noodige zorg aan het kasteel van Wouw ¹²⁷).

Bij sententie van den Raad van Beroerten werd echter Jan IV na zijn dood nog door den Raad van Beroerten veroordeeld en dus al diens goederen door Philips II verbeurd verklaard, o.a. de heerlijkheid van Wouw, waar de Koning Arnold Sanders als rentmeester aanwijst (26 Maart 1571) ¹²⁸).

Evenals andere dorpen van het Markiezaat met name Hoeven, Huijbergen, Borgvliet en Halsteren, maar zwaarder nog, leed Wouw onder de bezetting en het optreden der Spaansche soldaten ¹²⁹).

Op het kasteel verbleven:

¹²⁶ J. Kleyntjens S.J. en C. Slootmans, De Hervorming te Bergen op zoom, p 26 of Taxandria XXXIX (1932), p 208.

¹²⁷ G. Juten, Oud Bergen, a.w. 220.

¹²⁸ Alg. Rijks Arch. Brussel. Conseil des Troubles, T II (patentes). p 196.

¹²⁹ Losse rek. in Verzameling Wouw van Cuypers v Veldh. R. A. 's Bosch, O 169.

- 26 Sept.-15 Oct. 1573 korp. Louis Renaert met 30 à 35 soldaten van het vendel van kapt. Diego Arnauds;
- 16 Oct.-12 Nov. 1573 korp. Symon Wyflee van het vendel van kapt. Francisco Caldron (dit waren Walen);
- 13 Nov. 1573-12 Jan. 1574, een aantal Spanjaarden v.h. vendel van Esteran Yllano;
- 13 Jan-9 maart 1574 36 Hoogduitschers van het vendel van hopman Jeronimus Maure onder het Regt. van graaf Otto van Enverstain ¹³⁰).

Hun aanwezigheid kostte het dorp ruim 1500 kar. gld.

De Spaanschgezinde kastelein en drossaard Emanuel de Stembor, die reeds sedert het begin der troebelen met een 25 man het kasteel bewaarde, diende over het optreden der Spanjaarden een klacht in, welke de super-intendent Phil. van Serooskerke aan Requesens overbracht. Van Serooskerke verklaart erbij, te vreezen, dat de boeren het dorp zullen verlaten, indien er geen verbetering komt. Tevens meldt hij, dat deze soldaten den drossaard de sleutels van het kasteel afhandig hebben gemaakt, waarom deze zijn aanwezigheid overbodig acht (3 Dec. 1573) ¹³¹).

Hij vraagt, wat Requesens van dit alles denkt en of deze goedkeurt, dat soldaten eigenmachtig op groote schaal boomen en schaarhout hakken.

Een maand later (11 Jan. 1574) wijst hij erop, dat Wouw slechts een klein kasteel is, en dat het niet te pas komt, dat korporaals zich gezag aanmatigen boven den drost ¹³²). Van eenig antwoord blijkt niets.

¹³⁰ Everstein: Dit vendel lag bij de Spaansche furie in de stad Antwerpen. Zie A.F.M. Huijbers, Don Juan v. Oostenrijk I, p 166 e.v.

¹³¹ Alg. R. Arch. Brussel. Papiers d'Etat et de l'Audience, Liasse nr. 132.

¹³² Alg R Arch Brussel Papiers d'Etat et 'de l'Audience, Liasse nr. 124.

Van Serooskercke laat echter het kasteel versterken en voor 6 weken proviand en munitie opslaan ¹³³), wat de goedkeuring van Requesens wegdraagt ¹³⁴). Sedertdien blijven er vreemde troepen op het Wouwsche kasteel gelegerd.

Een der belangrijkste bepalingen van de Pacificatie van Gent was, dat de vreemde soldaten zouden verdreven worden (8 Nov. 1576). In het voorjaar van 1577 vertrokken de Spaansche soldaten en bleven nog alleen de Walen en de Duitschers, die o.a. te Bergen op Zoom en Wouw waren gelegerd.

De Heer van Champigny kreeg opdracht van de Staten Gen. tegen deze troepen op te treden. Met vijf vendels voetvolk en een vendel ruiters bestormt Elias le Lion het kasteel van Wouw, dat bezet was door 40 Hoogduitsche soldaten van het regiment van Karel Fugger, en nam het na een belegering van enkele dagen in (4 Aug. 1577). Allen die er in waren, werden omgebracht, uitgezonderd één, die ontsnapte en z'n wapenbroeders in Bergen op Zoom groote vrees aanjoeg. Een ander vendel van Fugger, dat in Steenberghe lag, gaf zich nog denzelfden dag vrijwillig over ¹³⁵).

De aanvaarding van de Pacificatie van Gent had ook nog een ander gevolg: het Markiezaat komt terug aan de wettige erfgename van Jan IV, zijn nicht Margaretha de Merode, die 4 Febr. 1578 huwt met Jan

¹³³ Alg. R. Arch Brussel. Papiers, d'Etat et de l'Audience, Liasse nr. 126.

¹³⁴ Alg R Arch Brussel Papiers d'Etat et de l'Audience, Liasse nr. 126 d.d. 5 Mrt 1574.

¹³⁵ Wilh. Baumartius van Deynse "*De Nassausche Oorloghen*", A'darn 1611, p 249, 250 en
Jac. Baselis, *De belegeringhe van Berghen op ten Zoom, Bergen op Zoom 1603*, p 15.

van Withem. Deze was Spaansgezind en kon derhalve slecht overweg met het stadsbestuur van Bergen op Zoom, dat zich door de satisfactie van 1579 aan de zijde van Oranje plaatste. Wanneer de stad besluit weer garnizoen, nog wel onder den beruchten kolonel La Garde, binnen te laten, is dit voor den Markies reden zich vrij plotseling op het slot van Wouw terug te trekken (19 Oct. 1580)¹³⁶). Van daaruit waagt hij zelfs 5 Dec. 1581 een poging Parma de stad in handen te spelen. De Staten verklaren daarop den Markies tot vijand van den Staat en schenken den Prins van Oran je diens goederen (14 Febr. 1582)¹³⁷).

De strategische positie van den Markies te Wouw had weinig benijdenswaardigs, toen de troepen van de Staten Brabant onveilig gingen maken. Zelf bleef hij er daarom niet, waarop Parma 23 Maart 1582 aan Haultepenne opdracht geeft een versche compagnie van zijn troepen ter beschikking te stellen van Jan van Withem, die hun kapitein zal zijn. De troepen, die in Wouw lagen, zou hij terugtrekken¹³⁸).

De Markies vond deze hulp onvoldoende. Om op het platteland te kunnen patrouilleeren is ruitery noodig, verklaart hij. Hij verzoekt daarom de vacante plaats van wijlen den graaf van Rennenberg, om diens ruiters onder zijn bevel te krijgen. Dan zou hij naar Wouw terugkeeren om aldaar de belangen van de bewoners te kunnen be-

¹³⁶ Register v d . Rekenkamer van Bergen sedert 1577, ARA. 's Hage, p 3 verso en Taxandria XXIX, p 217.

¹³⁷ Kleyntjens en Sloomans, a.w. p 88, 89 of Taxandria XL (1933) p 317, 315, en "Een aanslag op Bergen op Zoom" in St Geertruydsbronne VIII (1931), p. 156 e.v.

¹³⁸ Alg R Arch. Brussel, Papiers d'Etat et de l'Audience, Liasse nr. 210.

hartigen ¹³⁹). Dat was hard nodig, want "die schamele ingesetene des dorps van Wouw" zagen zich zoowel door de troepen van de eene als de andere partij uitgeplunderd, niettegenstaande ze aan mr. Dierick de Mol standvastig weigerden hulp te verleen, bij den aanleg der Bergsche verdedigingswerken, waarmee deze was belast, iets wat andere dorpen wel deden. Ook weigerden ze voor dit vijandelijk doel een 120 eikeboomen te Wouw te vellen ¹⁴⁰). Juni en Juli 1582 verblijft de Markies weer te Wouw ¹⁴¹), waarschijnlijk beschikte hij nu over voldoende troepen.

Oranje en diens troepen zaten echter evenmin stil. Zij brachten in het voorjaar van 1583 een leger bijeen om Eindhoven te ontzetten.

Bevelhebber was maarschalk Biron. Dit leger begaf zich 23 April 1583 op marsch, te laat echter om Eindhoven te redden, want juist dien dag gaf Bonnivet deze vesting aan Mansfeld over.

Op 24 April is het leger van Biron te Roosendaal en slaat daar een kampement op ¹⁴²). Het in 1572 reeds geteisterde Roosendaal ¹⁴³) ondervond nogmaals de zegeningen van den oorlog. Terwijl Biron daar op artillerie wachtte, bracht hij alles voor de bestorming van Wouw in

¹³⁹ Alg R. Arch Brussel Papiers d'Etat et de l'Audience, Liasse nr. 211 d.d, 9 April 1582.

¹⁴⁰ Alg R Arch Brussel. Dépêches des rebelles, T X p 99 en 100, dd 30 Mei 1582
Uit andere stukken blijkt, dat ze niet zoo afwijzend hadden gestaan tegenover de Bergsche bezetting. Zie twee verklaringen in Register van Procur. en Certif. 1583-87, G.A. BoZoom R 402 fol 32 verso {13 Mei 1583}.

¹⁴¹ Origineele brieven in Yezameling aangehaald in noot 129.

¹⁴² W. Juten, Birons legertocht in het Markiezaat van B. o. Zoom in Taxandria III, p. 36 e.v. en p. 44.

¹⁴³ Zie daarover Taxandria XXVII, p 15.

gereedheid. De voorposten schoven steeds meer vooruit in de richting van het kasteel.

Reeds 27 April neemt Biron de versterkingen persoonlijk in oogenschouw. De bezetting van het Wouwsche kasteel bestond uit 120 à 130 Italianen en ongeveer 150 boeren, die voor het dreigend gevaar binnen de sterkte waren gevlucht. Heel deze bezetting was behoorlijk van wapens voorzien. De bevelhebber der verdedigers was echter maar een plaatsvervanger, want de Markies was kort te voren vertrokken.

Na lang dralen nam 8 (of 10?) Mei de beschieting met 14 stukken geschut een aanvang. Vóór 's middags 3 uur kwamen 1560 bommen op de belegerden en de vesting neer. Toch was nog weinig bereikt, de geschoten bressen bleken nl. nergens van zoodanigen aard, dat een bestorming kon gewaagd worden. Zoo beangst waren de belegeraars echter voor een stormaanval en zoo gering was hun hoop op ontzet, dat zij nog denzelfden dag de witte vlag heschen.

Het vreemde krijgsvolk mocht rapier en ponjaard behouden en ongehinderd aftrekken, de boeren werden gevangen genomen en op rantsoen gesteld (moesten zich dus vrijkoopen), zij echter die dienst namen in het leger der Staten konden zoo hun vrijheid terugkrijgen. Parma was zeer verstoord over de gemakkelijke overgave, hij bestrafte de soldaten en deed den Italiaanschen kapitein te Breda onthoofden ¹⁴⁴). Daarentegen zagen Biron en zijn artilleristen zich door de stad Bergen op Zoom met wijn beloond ¹⁴⁵).

¹⁴⁴ "De Nassausche Oorloghen" a.w. p 134-36 met plaat, zegt 10 Mei, ook E. van Meteren, *Historien der Nederlandsche Oorloghen*, A'dam 1647 fol 205 verso,
Jean le Petit, *La grande chronique ancienne et moderne de Hollande, Zêlande* etc Dordrecht 1601, T II p 473 zegt 9 Mei.

Bracht de verovering van Wouw Biron weinig voordeel, de gevolgen voor de bevolking van Wouw waren verschrikkelijk. Toen de boeren hun heil zochten binnen het kasteel, zal daaraan een uitwijking van vele gezinnen zijn vooraf gegaan. Hun gevangename leidde tot een verstrooiing van het meerendeel der bevolking, welke elf jaren voortduurde. Pas in 1594 zouden de opgezetenen weer naar den geboorte-grond terugkeeren. Men behoeft niet te vragen in welk een toestand deze hun akkers terugvonden ¹⁴⁶).

Na den val van zijn kasteel, blijft Jan van Withem bij Parma ageeren om Wouw terug te. winnen ¹⁴⁷) en deze moet daar ooren naar hebben gehad en zijn officieren, die in de buurt opereerden, in dien geest aanwijzigingen gegeven.

Zoo althans zou men op willen maken uit een brief van Charles de Vergy, commandant van Steenberg d.d. 4 Nov. 1585, waarin hij Parma bericht, dat Wouw op dat oogenblik zonder behoorlijke commandant is en hij daarom de bezetting het voorstel heeft gedaan zich over te geven tegen uitbetaling van 3 mnd. soldij. Als garantie voor deze toezegging beloofde hij zelfs gijzelaars te zullen stellen. Hun overgave verwachtte de Vergy ook vanwege hun wrevel over het feit,

W. Juten in bovenaangehaald artikel op grond van bronnen 8 Mei.

Zie ook het onderschrift van de plaat uit Hogenberg.

¹⁴⁵ Resoluties Breede Raad B. o Zoom 1582-1588 d.d 11 Mei 1583.

¹⁴⁶ Zie hierover J. B. Krüger, *Kerk. Geschied. v. h. Bisdom van Breda dl IV*, p 305 en W. Juten a.w. p. 135. Heel het noordelijk gedeelte van Brabant heeft veel geleden tusschen 1585--90

Zie v. Schijndel, a.w. P. 13.

¹⁴⁷ Pap. d'Et et de l'Aud Liasse nr. 227 dd 15 Sept 1583 en nr. 228 dd 12 Oct. 1583.

dat men hen wilde terugnemen van het kasteel en wilde vervangen door Engelschen ¹⁴⁸).

Parma zendt de Vergy nu een eigenhandig geschreven briefje, om dit de ontevreden en ter hand te stellen ¹⁴⁹). De bedoeling was hen daarmee te vleien, om zoo vlugger tot zijn doel te geraken. Dit was een misrekening, de weinig geziene Marbais was nl. als gouverneur van Wouw afgezet en vervangen door kapt. la Cresonière, die Parma's uitnoodiging onbeantwoord liet ¹⁵⁰). Niettemin gaf Parma zijn pogingen niet op, Wouw opnieuw in handen te krijgen. Een ons onbekende, wordt 8 Jan. 1587 verwittigd, dat kolonel Mondragon hem inzake Wouw een besluit zal meededen ¹⁵¹). Deze order is vrij spoedig uitgevoerd.

Het bevel over Wouw was begin 1587 in handen van den kapitein Marchant, een Franschman, die oneenigheid had met kolonel Fremyn. Deze was naar den Haag vertrokken om zich te verdedigen tegen beschuldigingen, welke Marchant bij de autoriteiten aldaar over hem had ingediend. Van deze afwezigheid maakt Marchant het misbruik, waarvoor hij deze heele zaak en scène heeft gezet: hij levert het kasteel 17 Januari 1587 aan Parma over, tegen betaling van 10 duizend gulden, terwijl zijn soldaten drie maanden soldij kregen ¹⁵²). Althans zij, die zich bij hem aansloten, want niet alle soldaten waren bereid hem in

¹⁴⁸ Pap d'Et. et de l'Aud , Liasse nr 247.

¹⁴⁹ Pap. d'Et et de l'Aud. Liasse id d d 5 Nov 1555.

¹⁵⁰ Pap. d'Et. et de l'Aud Liasse id d d 8 en 20 Nov, 1585.

¹⁵¹ Pap. d'Et. et de l'Aud , Liasse nr 253.

¹⁵² Taxandria T (1894), p 97, 98;
P. Bor, *Oorsprong, begin en vervolgh der Ned Oorlogen XXII boek*" blz. 18 (878);
E. van Meteren, *Historie der Nederlandsche Oorlogen*, p 249 verso;
J. Wagenaar, *Vaderlandsche Historie*, Dl. VIII, p. 196.

zijn verraad te volgen. Het vaandel van Kol. Fremyn werd door de verraders verscheurd en diens bezittingen. geroofd ¹⁵³).

Hoe zeer men aan Spaansche zijde op het bezit van Wouw was gesteld, mag blijken uit het feit, dat Philips II het noodig vond Parma zijn tevredenheid te betuigen met de in bezitname van dit kasteel ¹⁵⁴). En wel omdat dit "tant proche à ma ville de Berghes sur le Zom que avecq raison elle rendra quelque bonne résolution de se remettre à mon obéissance" ¹⁵⁵) (7 Maart 1587). Deze verwachting is, gezien het mislukte beleg van 1588, niet in vervulling gegaan.

Vanuit Wouw wordt van nu af aan door de troepen de omgeving onveilig gemaakt. Niet altijd om strategische doeleinden, maar in 1589 zeker ook omdat de bezetting zich van het noodige wilde voorzien: ze kregen, te oordeelen naar de brieven van hun commandant kapitein Jacques de Corbisier, geen geld, geen voedsel en zelfs geen munitie. Met 57 man verblijft hij hier in een verlaten streek, klaagt hij, waar géén burgers, kooplui of boeren wonen, die hulp kunnen geven ¹⁵⁶). Zonder tijdige ravitaillering, vreest hij zelfs het kasteel bij een aanval niet te kunnen houden ¹⁵⁷).

Deze klachten blijven het thema zijner brieven, ook in 1590. Tevens dringt hij aan op versterking der bezetting (20 Aug. 1590), vooral

¹⁵³ Een officieele verklaring over dit verraad in Register van Procuratiën en Certificatiën 1583/88, G.A. BoZoom, R 402 fol 120 recto, [zie Bijlage](#)

¹⁵⁴ Alg. R Arch Brussel Lettres de Philips II aux gouverneurs généraux, T I. p. 203.

¹⁵⁵ [het kasteel iigt] "zo dicht bij mijn stad Bergen op Zoom dat het voor zich spreekt dat zij (Bergen op Zoom) zich weer onder mijn gezag zal begeven".

¹⁵⁶ Pap d'Et. et de l'Aud, Liasse nr 274 dd 4 Dec. 1589, zegt: « *qu'Il est Impossible qu'Ilz se puissent maintenir en pais désert ou il ni at bourgeois, marchans ny laboureurs desquelz ils puissent espérer secours*"

¹⁵⁷ Pap d'Et. et de l' Aud, Liasse nr 278 dd 4 Juni 1590,
Zie ook brief dd, 8 Juni 1590.

omdat het garnizoen van Bergen op Zoom zéér versterkt was ¹⁵⁸). Minstens 100 man acht hij nodig om met eenig succes R'daal en Wouw te kunnen beveiligen ¹⁵⁹).

Eind Dec. 1590 voert kapitein Jean de Hey het bevel te Wouw ¹⁶⁰), 30 Oct. 1592 komt er kapt. Godefroi d'Este ¹⁶¹). Omdat in de omgeving niets te halen is, moet het proviand geleverd worden door Etten, Princenhage, Zundert, Rijsbergen, Sprundel, Galder en Oudenbosch ¹⁶²). Overigens blijven de moeilijkheden van deze commandanten dezelfde. Wel krijgt d'Este in 1595 meer infanterie en cavalerie ¹⁶³). Hiermee heeft hij de omgeving tot Zevenbergen-Standaardbuiten toe verontrust ¹⁶⁴) en goed opgenomen wat de troepen der Republiek zool deden ¹⁶⁵). Verschillende brieven van d'Este rapporteeren nl. troepenbewegingen, die bij verkenningstochten vanuit Wouw door zijn manschappen zijn waargenomen. Uit deze correspondentie blijkt tevens de waarheid van de bewering van Van Meteren, dat zij groote schade aanrichtten aan de schepen ¹⁶⁶), die tusschen Holland en Zeeland voeren. Bijv. door deze schepen, als ze wegens windstilte moesten aanleggen, te beschadigen: “hebbende heure schuyten op de

¹⁵⁸ id. , Liasse nr 280.

¹⁵⁹ id. , Liasse id dd 8 Oct. 1590.

¹⁶⁰ Id. , Liasse nr 284 dd 4 Dec. 1590.

¹⁶¹ Id. , liasse nr 303.

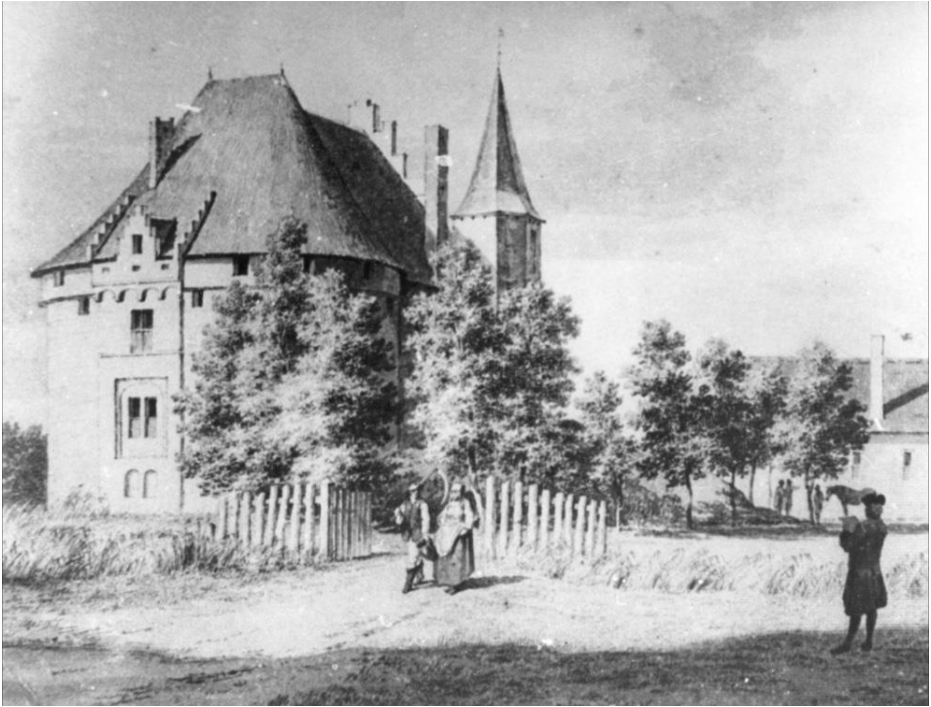
¹⁶² id. , Liasse nr. 307, d.d 24 Maart 1593 en
H. Levelt, *Oudenbosch in verleden en heden*, 1931, p. 52.

¹⁶³ Pap d'Et et de l'Aud., Liasse nr 331, bevat een drietal brieven hierover d.d. 24 Oct. 159.

¹⁶⁴ Pap d.'Et et de l' Aud, Liasse nr 369, d d 18 en 19 Juli 1600.

¹⁶⁵ id. , Liasse nr 340, dd 13 Nov. 1596.

¹⁶⁶ id. , Liasse nr 366, d d 19 Nov. 1599, Liasse nr 371, d.d 10 Nov. 1600.

Het kasteel te Wouw aan de achterzijde, teekening van C. Pronk (1748), aanwezig in de verz. van het Prov. Gen. v. K. en W. in N Brab. te 's Bosch.

Waterkant op verscheyden plaetsen gesoncken ende daer mede besprongen en plonderde sij de schepen ende namen de passagiers ende schippers mede 't rantsoen van de selve schepen" ¹⁶⁷).

Zoo bewees Wouw eigenlijk pas in dezen tijd de diensten, waarvoor het honderd jaar tevoren was gebouwd.

Een en ander was voldoende reden voor de Staten, pogingen in het werk te stellen, Wouw opmeuw in handen te krijgen. De bevelhebber van Bergen op Zoom hield hiervoor verstandhouding met een militair der bezetting, die zijn voornemen echter verried, door op de vlucht te

¹⁶⁷ van Meteren, Hist. der Nederl. Oorloghen, A'dam 1647, fol 518 recto. (ed. 1609, p 182 recto).

slaan, waardoor er van een overgave niets kwam (1598)¹⁶⁸).

Waarschijnlijk was deze verrader Adriaen Adriaenz Wiltzanck, die volgens een schrijven van 22 Dec. 1600 hiervoor speciaal dienst genomen had te Wouw¹⁶⁹).

Allengs was in deze jaren de bevolking weer terug gekomen, maar volgens een brief van Jan van Withem beroofden de soldaten van het kasteel hen in 1599 van alle brand- en geriefhout¹⁷⁰). Dit blijft trouwens een klacht, waarom de inwoners laten vragen deze lasten over het geheele Markiezaat en het kwartier van Breda te verdeelen. Ook eischt de bevelhebber geld, wat aanleiding geeft tot verschillende klachten niet alleen van de bewoners van Wouw, maar ook van Roosendaal en Kruisland, bij de autoriteiten te Antwerpen of Brussel, waarop de commandant (nog steeds Godfried d'Este) een terechtwijzing ontvangt¹⁷¹).

In den zomer van 1601 toont de bezetting zich vanwege het uitblijven van soldij weer oproerig, ofschoon het niet, zoals op de Kruisschans¹⁷²), tot werkelijke mouterij komt¹⁷³). Het gevaar, dat van Staatsche zijde plannen werden gekoesterd deze forten bij verrassing te nemen, deed echter spoedig de noodige contanten op tafel komen¹⁷⁴). Toch

¹⁶⁸ van Meteren, Boek XIX, p 369 verso en Wagenaar, Vaderl Hist. IX, p4. 43.

¹⁶⁹ Pap. d'Etat et de l'Aud, liasse nr 371.

¹⁷⁰ id., liasse nr 266 12 Dec 1599.

¹⁷¹ id. , liasse nr 369 , dd 18 en 19 Juli 1600.

¹⁷² De Kruisschans is één van de forten langs de Scheldeoever, de vaarroute naar Antwerpen. Zie ook Leune, H, [Het Scheldefort Kruisschans](#)

¹⁷³ Id. , liasse nr 375, dd 14 en 20 Juli 1601.

¹⁷⁴ Id. , liasse nr 378 dd 2 Oct. 1601.

moet d'Este in Mei 1602 weer 800 gld bij de dorpen leenen ¹⁷⁵). Om zijn taak naar behooren te vervullen, vraagt d'Este de bezetting te vermeerderen tot 200 man, voetvolk zoowel als ruiters ¹⁷⁶). Waarschijnlijk heeft hij die gekregen, want later krijgt hij opdracht met zijn ruiters zoo noodig bijstand te verleenen aan de operaties van graaf Theodoor Trivulcio, luit.-generaal van de lichte cavalerie in garnizoen te Herenthals (28 Dec. 1603) ¹⁷⁷).

Eind 1604 werft d'Este nieuwe troepen in .Artois en Luxemburg om deze op een eigen sterkte te brengen van 150 koppen ¹⁷⁸). Dit is hem niet geheel gelukt.

Wanneer Prins Maurits in Mei 1605 zijn troepen in het veld brengt, heeft deze de bedoeling een lang gekoesterd voornemen tot uitvoer te brengen, nl. Antwerpen te gaan belegeren. Niettegenstaande de geweldige kosten aan deze onderneming besteed, moest hij dit plan opgeven. Op den terugweg van Eekeren slaat hij 18 Mei d.a.v. het beleg voor Wouw. De belegerden hielden zich aanvankelijk kranig, maar begrijpend, dat tot hun ontzet géén leger zou worden gewaagd, gaven ze zich 23 Mei d.a.v. over.

De bezetting bestond toen uit 85 man, onder wie vier, die indertijd Geertruidenberg hadden verkocht. Voor hen gold geen genade, de overige bezetting onder d'Este kreeg vrijen aftocht ⁵¹).

¹⁷⁵ Bundel Wouw, Verz. Cuypers van Veldhoven in R.A. 's Bosch O. 169.

¹⁷⁶ Pap d'Et et de l'Aud , liasse nr 399 dd 4 Sept 1603.

¹⁷⁷ id. , liasse nr. 400.

¹⁷⁸ id. , liasse nr- 410, dd 29 November 1604, en 411, d.d. 11 December 1604. van Meteren. *Hist. der Nederl Oorloghen*. A'dam 1641 fol. 518 recto (ed van 1609 pag. 182 recto).

Even voor dit voorval had de graaf van Hoogstraten, mede voor zijn moeder, de prinses van Mansfeld, gevraagd hun kasteel aldaar neutraal te verklaren, indien bijv. de vijand hetzelfde met Wouw wilde doen. De enorme verliezen, welke de familie al tientallen jaren leed, doordat hun bezittingen te Hoogstraten geheel ten onder gingen, noopte hen dit voorstel te doen ¹⁷⁹).

De Aartshertogen voelden daar wel voor, als men tenminste een waarborg had, dat muitende soldaten zich niet van deze versterkingen zouden meester maken ¹⁸⁰). Zekerheid hiervan had men slechts, indien de omwalling van beide kasteelen werd geslecht. Betreffende de neutraliteit van het kasteel van Hoogstraten werd 24 Dec. 1605 een acte opgemaakt. Een soortgelijk stuk voor Wouw dateert van 1 Febr. 1606 ¹⁸¹).

In den zomer van 1606 trekken beide partijen hun garnizoen terug en begint men met de versterkingen te slechten. De Aartshertogen brachten hiermee een grooter offer dan de Republiek. Nu Wouw in handen was van de Staten, kostte het dezen slechts moeite - zonder voordeel op te leveren - het vanuit Bergen op Zoom zien te houden, terwijl Hoogstraten "de nagel aan de poot van de Kempen" strategisch zeer belangrijk was ten opzichte van Breda, zoolang 's Bosch in Spaansche handen was. Vanuit 's Hertogenbosch ondernam men nl. strooptochten tot in de Kempen ¹⁸²).

¹⁷⁹ Pap d'Et et de l'Aud, liasse nr. 415, jaar 1609.

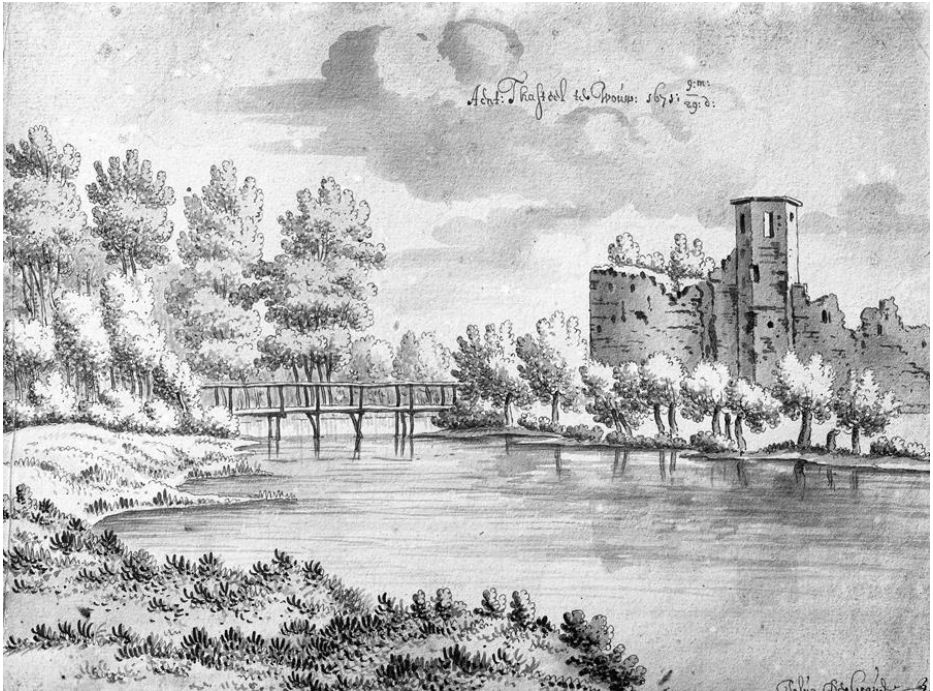
¹⁸⁰ Id. , liasse brieven d d 5 en 21 Juli 1605 voor dit en het volgende.

¹⁸¹ Pap d'Et et de l'Aud., beide in liasse nr 418 en van Meteren a.w. fol. 533 verso (1609 : p. 211).

¹⁸² De beteekenis is uiteengezet in een brief voorkomende in Pap d Et et de l'Aud, liasse nr 417, jaar 1606, dat de uitdrukking gebruikt "comme une espiné au pied de la Campigne".

Nog eenmaal wordt Wouw in de krijgsgebeurtenissen genoemd, nl. in den oorlog met den bisschop van Munster. Zijn troepen (misschien is het beter te zeggen roovers en stroopers, die handelden op naam van den bisschop van Munster, die echter hun daden desavoueerde), probeerden zich in 1666 op het huis te Wouw en in het dorp Oudenbosch te nestelen. Door het optreden van den prins van Tarente en vorst Fritz van Nassau moesten de Munsterschen hun plannen spoedig opgeven, de meeste hunner werden zelfs gevangen genomen ¹⁸³).

¹⁸³ Jac. Ermerins, *Eenige Zeeuwsche Oudheden DI IX (Zuid Beveland)* p. 45 en L. van Aitzema, *Saken van Staet ende Oorlogh*, 46e Boek, p. 777. prof. E. Hubert, *Les Pays-Bas espagnols et la République des Provinces Unies depuis 1648--1713*, Brux. 1907 (*Mémoires de l'Académie Royale de Belgique* IIe Serie T 2) bespreekt p. 280--285 deze strooptochten, waartegen men ook in de Zuidelijke Nederlanden optrad. De houding van den bisschop is zeer dubbelzinnig, de eene keer désavouert hij de rooversstreken van lieden uit Munsterland, een andere keer laat hij protesteeren tegen de strenge straffen, welke de gevangen roovers worden opgelegd. Voor Oudenbosch, zie Levelt, a.w. p 52. Sommige plundersaars hadden hun buit blijkbaar aan ingezetenen van het Markiezaat verkocht. Hierover verscheen deze publicatie van een magistraat te Bergen op Zoom: "Alsoo men niettegenstaende voorgaende publicatie verstaet, dat eenige Burgers ende ingezetenen in gebreke blijven den beuijt, bij naer op het casteel van Wouw, van Munstersche volckeren becomen aen den Auditeur over te geven, Soo wort een ijegelijck bij mijne Heren Drossaert, Schouteth, Borgemeesters, Schepenen ende Raedt der Stadt Bergen op ten Zoom, voor de tweede ende laetste reijse gelast ende geordonneert, dat sij binnen den tijt van twee dagen naer de publicatie deser allen den voornoemden beuijt van wat nature ofte eigenschap die soude mogen wezen ofte genoemt worden, aen handen van den Auditeur voorscreven sullen hebben over te leveren, op pene dat de Contraventeurs sullen vervallen in eene pene van tien gulden ende daer en boven arbitralijck

Kasteel van Wouw Josua de Grave 1671

Hoe ontredderd het kasteel er in deze jaren bijstaat, is te zien op de tekening, welke Jozuë de Grave er in 1671 van maakte ¹⁸⁴).

Na de ontmanteling bestemden de Markiezen het woonhuis van het kasteel tot verblijf van hun opperjagermeester ¹⁸⁵), In die hoedanigheid bewoonde in het begin der 18e eeuw Willem Gerard van Lamsweerde

worden gecorrigeert naer exigentie van saecke. Actum et publicatum desen seventhienden Aprilis XVIIc sessensettich" (Resolutieboek van dat jaar).

¹⁸⁴ Nieuw Nederl. Biogr. Woordenb IX kol 299. J de Grave lag, als militair te Bergen op Zoom in garnizoen. Vooral naar de teekeningen van den nog te noemen Pronk hebben de graveurs gewerkt. De tekening van de Grave, aanwezig in het Prov Genootschap van K. en W te 's Bosch kunnen we helaas niet reproduceeren, wegens gebrek aan plaatsruimte. (*wel in deze gedigitaliseerde versie, zie boven*)

¹⁸⁵ Taxandria. T (B94) p 197.

het kasteel, waar in dien tijd ook de vergaderingen worden gehouden van het Westkwartier ¹⁸⁶).

De gesloopte torens en het intact gebleven woonhuis vormden tot ongeveer 1750 nog zoo'n schilderachtig geheel, dat een teekenaar als C. Pronk (1747) niet kon nalaten, dit in fraaie teekeningen voor altijd vast te leggen.

Omstreeks 1800 is ook het woonhuis geslecht en verdween het laatste teeken ¹⁸⁷) van een merkwaardig verleden, dat zich afspeelde op een terrein, waar nu alles vervuld is, van het stille gerucht van het boerenbedrijf.

Aschwoensdag 1943 ¹⁸⁸).

C. J. F. Slootmans,

Gemeente-archivaris van Bergen op Zoom.

¹⁸⁶ Op de weide bij het kasteel gingen jaar]liks met Paschen de kinderen met eieren bollen. Toen later echter het puin van het kasteel over die weide werd gevoerd en dus de eieren bij het bollen braken, verplaatste zich het kinderspel naar een andere plaats, om spoedig geheel te verdwijnen.

¹⁸⁷ Volgens F. Caland, De Rederijkerskamer van B. o Zoom; "Dietsche waranda en Belfort 1884 (overdruk p 27) stond in dal jaar van de oude kasteelpoort nog een stuk muur.

¹⁸⁸ 17 maart 1943.

Het kasteel met ruïne, schets van C. Pronk, 1748, opgeteekend door S. Fokker 1712, aanwezig in de verzameling als boven.

Bijlage

Verklaring over het verraad van Marchant

31 Januari 1587

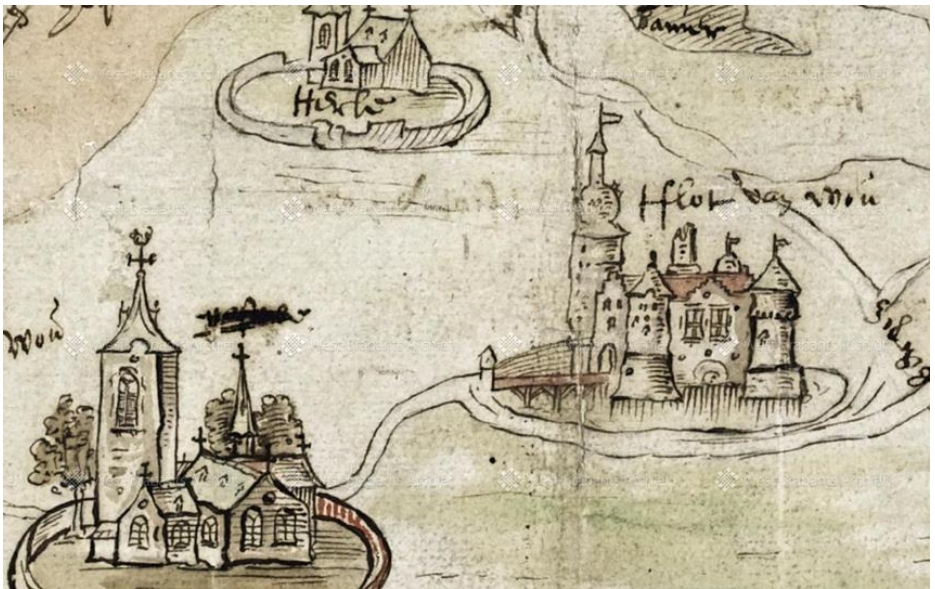
Enkele officieren van het Regiment van Kol. Fremin leggen op diens verzoek voor den magistraat van Bergen op Zoom een verklaring af over de gebeurtenissen, welke op 17 Jan. 1587 op het kasteel te Wouwe plaats grepen, zeggen, dat hiertoe geen reden was, vermits steeds levensmiddelen waren gezonden, noemen het gebeurde verraad en verzoeken als Franschen hierop niet te worden aangezien.

Nous Drossart, Escouteth, Bourgermaistres, Eschevins et ceulx du conseil de la ville de Bergues sur le Zoom, certifions par cestes, que aujourdhuy date de cestes pardevant nous sont comparus les discrètes personnes Ferry Bony, lieutenant de la compagnie de monsieur le Collonel Fremin, eagié d'environ quarante ans, Gaspar de la Fitte, sagent maieur eagé de semblables quarante ans, Loys du Buis, Capitaine de régiment, eagié de XXXVII ans et Loys de St. Bernart, Capitaine Enseigne, eagé de XXXVI ans, lesquels à la requeste dudict seigneur Collonel Fremin, François de nation, gouverneur si devant du chasteau de Wauwe situé à une lyeue près de ceste ville ont déclaireez et attestez, déclairent et attestent par cestes, par le serment qu'ilz ont fait à leur dict estat ès mains dudict Drossart, comme ledict Collonel Fremin en son absence auroit constitué pour commander audict chasteau un capitaine provansal de son régiment nommé Marchant, avec sa compagnie où estoit aussi celle dudict Collonel; Ayant ledict Marchant en l'absence de son chef mutiné et albarolté les soldats de ladicte garnison tant de l'une que de l'autre compagnie par les practiques secrètes, qu'il avoit avec les caporaulx soubz le voisle et

prétexte de leur faire avoir plusieurs mais gaiges, ayant fait désarmer et mettre tous les soldats hors de la place, qui ne vouloient s'assembler à luy et advouer sa conjuration faire ce qu'il commanderait envers tous et contre tous. Et pour ce plus aseurer et confirmer sa desloyauté, trahison et ingratitude fit rompre en piesses l'ensaigne de son Collonel par Jes soldatz et en porter les pièces comme d'un tropher, afin de les rendre par ce moyen irréconciliable à l'Estat et fait butin tout ce qui appartenoit au sieur de Fremin, qui estoit dans le chasteau, commettant par mesme moyen luy et ses compaignons routes sortes de meschansetez, ayant comme trahisrte, perfyde poltron desloyal, vendu la place à l'ennemy espagnol pour une somme d'argent et délivré le XVIIe janvier présent, faissant par ceste lache acte tort et injure à tous les cappitaines et soldatz francois qui ont servi plusieurs années en ses pays sans reproche, et que un tel faucère soit occasion du scandalle de tant de gens de bien, ayant luy et ses compaignons violé le serment solemnel juré au service de sa Majesté d' Angleterre ès mains de, l'Excellence Monseigneur le Conte de Leycester et Gouverneur et Cappitaine-Général des Pays-Bas de par deça; et comme selon droict et équité l'on est obligié de donner tesmoignaige à la vérité principalement quant ce l'on est requiz, n'avons voulu refuser audict Collonel Fremin, mesmement attester par cestes ce que desus estre véritable, aussi qu'on at envoyé plusieurs fois, durant ladicte mutination des vivres audict chasteau, d'aultant que ledict cappitaine Marchant avoit promis par ses lettres qu'il tiendroit le mesme chasteau bon pour son dicte Excellence le Conte de Leycester, Lieutenant-Gouverneur et Cappitaine-Général, etc. Afin que les Roys, Princes et Potentatz de toutes qualitez soient advertis et informés de la malice, desloyauté et trahison dudict Marchant et de ses compaignons qui méritent chastoy par tout comme perfides à Dieu et

aux hommes et que l'honneur des gens de bien de la nation françoise ne soit poluée ¹⁸⁹⁾ et soullée à l'occasion du pêché de telz détestables garnimens, de quoy avons fait expédier cestes soubz le seel aux causes de la dicte ville !e dernier jour de janvier XVc quatre vingt et sept.
(1587)

(Register van Procurariën en Certificatiën 1583-1587. G.A. B.o.Zoom. R. 402 fol. 120 recto).

Detail figuratieve kaart uit ca 1550 (maker onbekend) [WBA Hingman collectie](#)
Maquette van het kasteel te Wouw, gemaakt in 1982 door Jan Schijven uit
Wouw

¹⁸⁹ bezoedeld

Hoe zag het kasteel van Wouw er uit

Van het eens zoo belangrijk kasteel van Wouw is thans niets meer over. De XVIe-eeuwsche kaart van WestBrabant, weergegeven in het Jaarboek van den oudheidkundigen kring "De Ghulden Roos", 2, (1942), tegenover blz. 97, geeft het kasteel in welstand weer ¹⁹⁰). De betrouwbaarheid der gegevens van zulke kaarten is meestal afhankelijk van het doel waarvoor zij werden samengesteld. C.J.F. Sloomans, gemeentearchivaris van Bergen op Zoom, is van meening, dat deze ontstaan is in verband met een geschil over de grenzen tusschen Wouw en Bergen op Zoom (Jaarboek 2, blz. 100). Voor het gestelde doel kon het dus voldoende zijn een kerk, een kasteel, een brug en dergelijke markante punten in het terrein als zoodanig aan te geven, zonder dat de voorstelling overigens een natuurgetrouwe weergave van het voorgestelde behoeft te zijn. Op het eerste gezicht is men geneigd de verscheidenheid in de typeering der weergegeven kerkgebouwen te verklaren uit een streven deze objecten natuurgetrouw weer te geven. Het ligt niet in mijn bedoeling thans na te gaan in hoeverre de teekenaar dezen opzet met ernst heeft nagestreefd. Voor het kasteel van Wouw evenwel wil ik een uitzondering maken.

Met de afbeelding voor ons, kunnen wij ons het kasteel van Wouw in de eerste helft der XVIe eeuw voorstellen als een omwaterd slot op rechthoekig grondplan, op de hoeken versterkt door uitgebouwde ronde torens ¹⁹¹). Drie van deze torens zijn gedekt door lage spitsen; de vierde op den Zuid-Westhoek heeft een hooge ingesnoerde spits

¹⁹⁰ Zie ook vorige pagina

¹⁹¹ Thans (2018) zijn twee maquettes van het kasteel beschikbaar; [één gemaakt door J Schijven uit Wouw](#), en één gemaakt door Ruud Cleverens uit Halsteren.

met een zware ui en een hoog, slank spietorentje er op. De toren op den Noord-Oosthoek heeft een boogfries.

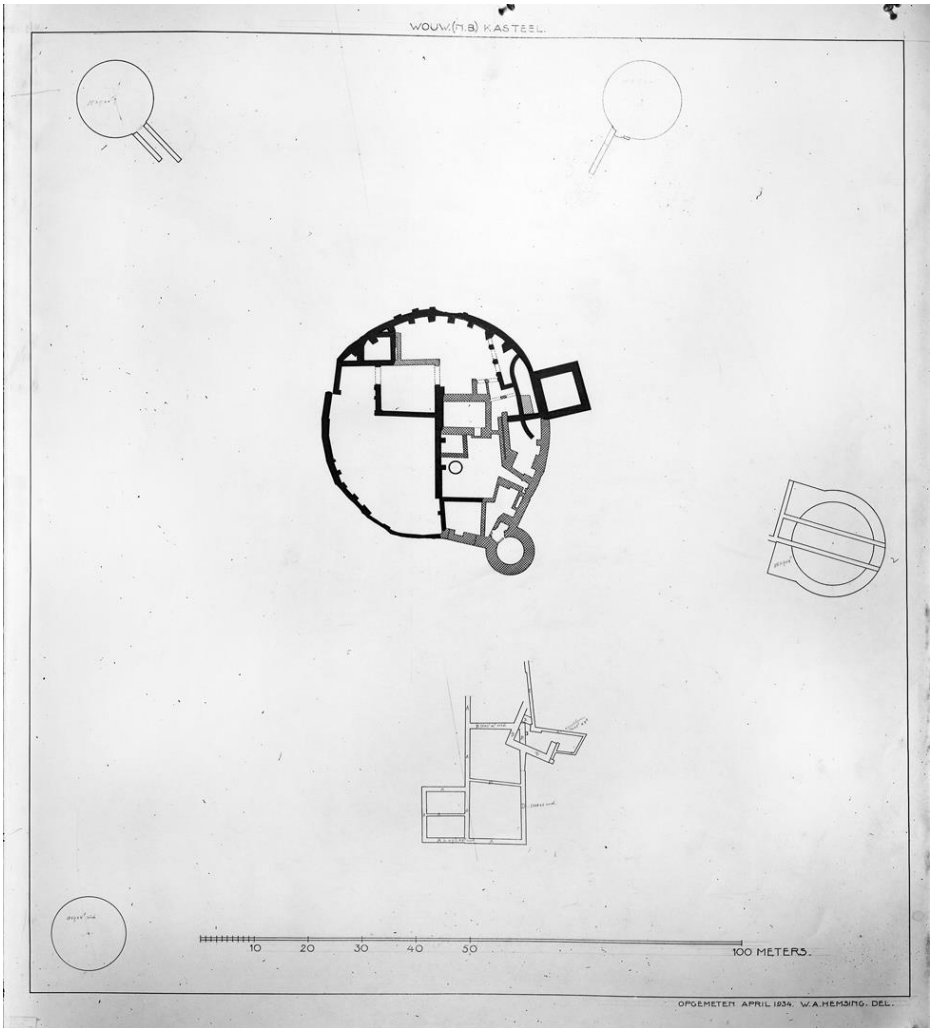
Aan de Westzijde geeft een houten brug over de gracht toegang tot het slot in een iets vooruitspringende, met een trapgevel gedekte middenpartij. Tusschen den toren op het Noord-Oosten en dien op het Zuid-Oosten geeft de afbeelding een gevel te zien, waarin op de verdieping twee kruiskozijnen voorkomen en een flauw hellende topgevel er boven.

Van het kasteel van Wouw zijn intusschen andere afbeeldingen bewaard; al geven deze weer wat de teekenaar anderhalve eeuw en meer later waarnam, toch bieden zij a priori betere aanknoopingspunten aan dan de kaart, om vast te stellen, hoe het kasteel er vroeger werkelijk uitgezien moet hebben.

Bij verdwenen monumenten, zooals hier het geval is, zullen echter nauwkeurige opmetingen van opgegraven fundeeringen de beste controle verschaffen.

Een gelukkige omstandigheid mag het heeten, dat Mr. H. Mastboom d.d. 2 Maart 1934 mijn ambtsvoorganger Dr. J. Kalf bericht heeft, dat Wouwsche werkloozen bezig waren de nog aanwezige fundeeringen voor rekening van den landbouwer-eigenaar van het perceel uit te breken, zoodat in het voorjaar 1934 vanwege den Rijksdienst voor de Monumentenzorg, voor zoover mogelijk, opmetingen gemaakt konden worden. Hiervan heb ik gaarne een enkele teekening uit het archief van het Rijksbureau v. d. Monumentenzorg gelicht om er de leden van den Oudheidkundigen kring nader kennis mee te laten maken.

Voorts is, zooals uit het artikel van dhr. Slootmans in ditzelfde Jaarboek zal blijken, ook uit archivalische gegevens wel een en ander te besluiten.

Wij zullen ons echter niet op dit gebied begeven en slechts de resultaten der opmetingen vergelijken met de afbeelding op de door dhr. Sloomans gepubliceerde kaart, de bewuste gravure van het [beleg van het kasteel](#) van Wouw in 1583 en enkele 18^e eeuwse afbeeldingen; dan zal blijken, dat genoemde gravure een vrij betrouwbare weergave van het voormalige kasteel biedt.

Te betreuren blijft het, dat mijn ambtsvoorganger eerst bericht kreeg van de boven vermelde vernieling, toen zij al in vollen gang was. Ware de Rijksdienst voor de Monumentenzorg tijdig gewaarschuwd omtrent het voornemen van den landbouwer-eigenaar, dan had hier door een stelselmatig onderzoek de heele plattegrond opgezocht en vastgesteld kunnen worden.

Inmiddels staat vast, dat binnen het kasteel-emplacement een nagenoeg ronde toren, de donjon, gestaan heeft, dat de ligging van drie (van de vier) rondeelen kon worden vastgesteld en dat vermoedelijk omtrent het midden van de lange Oostzijde van den burcht-rechthoek een groot gebouw gelegen heeft, dat aan de buitenzijde half-rond, aan de zijde van den hof recht-gesloten was. Het is vermoedelijk dit gebouw, dat blijkens de XVIIIe eeuwsche afbeeldingen het langst onderhouden is en hierin zal dan de jagermeester van den heer van Bergen op Zoom, waarover elders geschreven wordt, gewoond hebben.

Bezien wij de voorlaatste afbeelding van onze kunstdrukpagina nader, dan valt op, dat het dakveld aan den buitenkant onderbroken wordt door twee met trappen gedekte bouwmuren en dat de gevel tusschen beide muren het gebogen beloop van den buitengevel als een middenpartij met eenigen voorsprong onderbreekt.

Het is alsof het een poortgebouw betreft, dat als zodanig buiten gebruik geraakt, tot woning is ingericht. De vlakke voorgevel met trappen en bordes is er toen mogelijk voorgezet.

Op den plattegrond zien wij de evenwijdige muren van den doorgang dwars door het gebouw; van den gevel aan den hof is het steenformaat, dat blijkens een aantekening tijdens de opmeting gemaakt 18 x 9 x 4½ cm bedroeg, aannemelijk voor de XVe en XVIe eeuw; van het ronde gedeelte zijn mij geen maten bekend; dat lijkt mij

trouwens in bergsteen en niet in baksteen te zijn opgetrokken geweest. Vreemd mag het heeten, dat wijlen de heer Hemsing, die bekend was om zijn nauwgezetheid, geen veelhoekig traptorenrijtje in reekening heeft gebracht. Was dit vroeger al geheel uitgebroken, zoodat hij bij zijn onderzoek in Maart 1934 er geen enkel spoor meer van heeft aangetroffen en was de slooperij al zoo ver gevorderd, dat er niet anders meer dan de ligging en de plattegrond in het algemeen in teekening kon worden gebracht? Het antwoord hierop moet ik tot mijn leedwezen schuldig blijven.

Het groote bouwwerk in het midden van den hof is ongetwijfeld 't *dongeon* geweest. Op den plattegrond zijn drie arceeringen weergegeven, welke niet drie opvolgende bouwperiodes bedoelen aan, te duiden, maar wel de drie verschillende formaten van baksteen. De grootste, de reuzenmoppen van 28 x 14 x 7 cm, zijn diep zwart geteekend. Het grootste deel van den ringmuur met zijn beeren was opgetrokken in een formaat van 28,5 x 14 x 7 cm.

Binnen den ringmuur lag een plein met het opgaand muurwerk van een toren en andere gebouwen mede in baksteen van 28.5 x 14 x 7 cm, 't welk door een kruisarceering is aangegeven.

De lichtste arceering geeft een formaat weer van $\pm 24 \times 11.5 \times 5.5$, wat wijst op toevoegingen en veranderingen in later tijd.

Het is heel wel mogelijk, dat de in 1521 verantwoorde uitgave voor 29.000 baksteen en aan den grooten toren, waarover ook dhr.

Slootmans spreekt, slaat op de herstellingen, die zijn uitgevoerd in baksteen van dit formaat.

Een en ander leidt dus tot de voorloopige gevolgtrekking,

- dat de teekenaar van de kaart alleen verschillen gaf, in markante oriënteringspunten, zooals kerkspitsen, maar dat zijn weergave

van het kasteel van Wouw geen "portret" ervan bedoelde te geven,

- dat de gravure van het beleg van 1583 in het algemeen betrouwbaar geacht kan worden (vgl. de afbeelding in Slootmans' artikel), dat de hierop voorkomende veelhoekige toren op den hof de oude donjon is geweest, waarvan de fundamenteën uit baksteen van verschillend formaat bestonden,
- dat de uitbreidingen rond 1385, 1436 en volgende jaren (vgl. hierover het artikel van dhr. Slootmans), waarschijnlijk buiten den donjon gezocht moeten worden en dat hiervan mogelijk de fundeeringen terug zijn gevonden in de resten ten Z.-Oosten ervan, welke ten deele uit baksteenformaat van $\pm 28 \times 14 \times 7$ en van $= 20 \times 9.5 \times 4.7$ cm bestonden,
- dat ten slotte het naar het Oosten rond uitgebouwd gebouw een poorttoren is geweest, die te eenigertijd als zoodanig buiten gebruik is gesteld, van een gevel (verwant aan dien van het Markiezenhof) is voorzien in baksteenformaat van $18 \times 9 \times 4.5$ (vgl. de afbeelding van het schilderij van De Cort),
- dat in dit gebouw waarschijnlijk de jagermeester der Markiezen zijn verblijf had, tengevolge waarvan het in de XVIIIe eeuw nog in welstand was,
- dat de rondeelen (drie van de vier staan op de opmetings-teekening) opgetrokken zijn in baksteen van hetzelfde formaat als gebruikt is aan den trapgevel van de voorm. poort ($18 \times 9 \times 4.5$);
- dat zij een middellijn hebben van o.s. 13,30 M., 14,70 M. en 13,72 M., (waarschijnlijk zijn deze rondeelen door aarden wallen verbonden geweest),
- dat het tenslotte te betreuren is, dat aan het opruimen der fundeeringen geen wetenschappelijk verantwoord

bodemonderzoek is voorafgegaan, omdat het Rijksbureau voor de Monumentenzorg eerst werd verwittigd, toen het werk al op gang was, zoodat de belangrijke gegevens, welke de bodem voordien nog bevatte, voorgoed verloren zijn gegaan ¹⁹²).

Jhr. Dr. E. Van Nispen tot Sevenaer

Kasteel te Wouw, maquette gemaakt door Ruud Cleverens te Halsteren.
[klik op de foto voor een [vogelvluchtfilmpje](#) over de maquette]

¹⁹² Recente opgravingen wijzen uit dat toch nog veel bewaard is gebleven.

Recente aanvullingen

Bij [opgravingen in 1934](#)¹⁹³⁾ kwam een deel van de fundamenten tevoorschijn en kon het verdwenen kasteel in kaart worden gebracht. Op basis van die plattegrond werd in 1996 de kasteelplek beplant.

Een luchtopname van de contouren van het kasteel zoals deze middels heggen opnieuw zichtbaar zijn gemaakt [RCE 13827-54706](#)

De Wouwse heemkundekring De Vierschaer achterhaalt ook nu nog steeds meer feiten over het kasteel. Het is niet alleen boren in de grond en spitten in het archief voor de leden.

In **januari 2009** werd met een grondradar de bodem tot op drie meter diepte gescand.

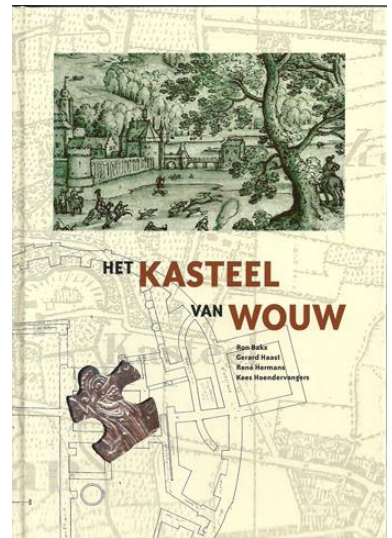
Op 9 mei 2011 is de Stichting Kasteel van Wouw opgericht, voortkomend uit de werkgroep Kasteel van Wouw van heemkundekring de Vierschaer. De stichting heeft tot doel om de rijke geschiedenis van

¹⁹³ Zie ook het artikel '[Hoe zag het kasteel van Wouw er uit](#)'. Voor afbeeldingen van de opgraving klik op [de koppeling](#) hierboven.

het kasteel zo breed mogelijk uit te dragen. De stichting beschikt over een [eigen website](#).

Op **woensdag 14 november 2012** werd het boek 'Het Kasteel van Wouw' gepresenteerd. Het boek heeft 279 pagina's en veel afbeeldingen, geschreven door Ron Bakx, Gerard Haast, René Hermans en Kees Hoendervangers. Het is uitgegeven in de serie publicaties van het gemeentearchief en verkrijgbaar voor de prijs van € 19,95 bij het gemeentearchief en Museum Tongerlohuys.

Op **4 december 2014** krijgt de Stichting het totale kasteelterrein in erfpacht van de gemeente Roosendaal, de eigenaar van het terrein. Een belangrijke mijlpaal, waarbij het voornemen bestaat om de fouten die bij de herinrichting in 1996 zijn gemaakt, te herstellen.

Vanaf **5 maart 2016** worden de resterende funderingen voorzichtig uitgegraven en na opmeting en fotograferen (drones) weer afgedekt. Er worden verrassend veel elementen aangetroffen.

De fundering van het poortgebouw werd in 2016 opnieuw blootgelegd

Diverse webkoppelingen

https://nl.wikipedia.org/wiki/Kasteel_van_Wouw

<https://www.rijksmuseum.nl/nl/zoeken/objecten?q=wouw&p=1&ps=12&st=Objects&ii=3#/RP-T-1880-A-83,3>

<https://www.rijksmuseum.nl/nl/zoeken/objecten?q=wouw&p=1&ps=12&st=Objects&ii=4#/RP-T-1880-A-82,4>

<https://www.rijksmuseum.nl/nl/zoeken/objecten?q=wouw&p=2&ps=12&st=Objects&ii=11#/RP-P-OB-79.908,23>

<https://www.kastelenin nederland.nl/kasteeldetails.php?id=1073>

<http://beeldbank.cultureelerfgoed.nl/alle-afbeeldingen/detail/61a3c2de-369d-632f-9797-d080cbe4fcf6/media/fdbad217-1950-99ac-406c-9bc386aa3733>

<http://beeldbank.cultureelerfgoed.nl/alle-afbeeldingen/?mode=gallery&view=horizontal&q=wouw%20kasteel&ows=1&page=1>

[Maquette in Markiezenhof](#), gemaakt door Ruud Cleverens.